

Juozas Starkauskas

23-iojo pasienio būrio žvalgybininkų veikla Lietuvoje 1954–1958 m. blokuojant pajūrį

Pasieniečių veiklą Lietuvoje mūsų istorikai yra šiek tiek tyrinėję. Pirmasis apie pasienio pulkų (iš jų buvo sudaryta frontų užnugario apsaugos NKVD kariuomenė) ir būrių veiklą gana plačiai rašė Arvydas Anušauskas knygoje „Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais“ (Vilnius, 1996 m.). Tas pats autorius žurnalo „Genocidas ir rezistencija“ 1997 m. pirmame ir antrame numeriuose paskelbė duomenis ir jų analizę, taip pat įvairių šalių lyginamąją analizę apie įvairių rusų vidaus kariuomenės rūšių veiklą Lietuvoje.

Šio straipsnio autorius to pat žurnalo 1997 m. ir 1998 m. pirmuose numeriuose paskelbė du straipsnius, kuriuose rašė vien apie pasienio pulkus ir būrius. Šiek tiek pavartavus, tie straipsniai atskirais skyriais buvo įdėti į monografiją „Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais“ (Vilnius, 1998 m.).

Kęstučio Kasparo monografijoje „Lietuvos karas“ (Kaunas, 1999 m.) dažnai minimi pasieniečiai, jų junginiai ir kovos su partizanais.

Minėti autoriai rašė apie pasieniečių veiklą 1944–1953 m. (K. Kasparas – apie veiklą 1944–1946 m.). Šiame straipsnyje, remiantis Lietuvos ypatingajame archyve saugomu nedideliu 23-iojo pasienio būrio (PB) fondu, bandoma parodyti sovietinių pasieniečių ir

konkrečiai to būrio, ypač jo žvalgybininkų, veiklą jau po partizaninio karo.

Visos pasaulio valstybės turėjo ar ir tebeturi pasienio apsaugą, kuri valstybes saugojo ir saugo nuo užsienio šalių šnipų, bandančių sužinoti tos šalies valstybines paslaptis, nuo ginklų, narkotikų ir kitų neleistinių prekių įvežimo. Dabar, kilus tarptautinio terorizmo pavojui, savų valstybių saugumas vėl tapo labai aktualus, todėl pasieniuose kuriamos užtvaros teroristams.

Sovietinė valstybė buvo labai išplėtusi savų interesų, kuriuos turėjo ginti pasieniečiai, sampratą. Skaitant sovietinių pasieniečių dokumentus, jau per dešimt metų pagyvenus nepriklausomoje Lietuvoje, prieš skaitytojo akis išskyla tiesiog makabriškas pasaulis. Įnirtingai buvo persekiojami, net guldomi į psichiatrijos ligonines tie, kurie bandė išvykti – pabėgti iš Sovietų šalies. Į kiekvieną užsienietį buvo žiūrima kaip į šnipą, jie buvo sekami ir provokuojami. Įtartinais ir todėl tokiais, kuriuos reikėjo nuolat sekti bei varžyti jų teises, buvo laikomi Antrojo pasaulinio karo metais buvę užsienyje asmenys (Lietuva nebuvo laikoma užsieniu), ten turintys giminių, net susirašinėjantys su užsieniečiais. Priešų, įtartinų asmenų buvo daug ir visus juos reikėjo sekti. Gana atidžiai buvo sekami ir eiliniai pasieniečiai kariai, siekiant, kad jie kuo mažiau bendrautų su vietos gyventojais.

Šis straipsnis parašytas remiantis Lietuvos ypatingojo archyvo 24 apyrašo trisdešimčia bylų, kuriose sudėti 23-iojo PB 2-ojo žvalgybos (tiksliau – kontržvalgybos) poskyrio 1954–1982 m. dokumentai: vadovybės agentūrinio operatyvinio darbo nurodymai, poskyrio ir atskirų operatyvininkų ataskaitos, agentūrinio operatyvinio darbo užduotys ir planai. Tokia vienpusė medžiaga remiantis neįmanoma atskleisti visos sovietinių pasieniečių darbo įvairovės, bet šiuo metu turime tuo tenkintis, nes Rusijos archyvuose esantys pasieniečių dokumentai nėra pasiekiami.

Beje, ir 2-ojo poskyrio dokumentų likusiose bylose yra tik maža dalis. Storiausioje byloje sudėti 86 dokumentai, nors vien 1954 m. poskyris gavo 1961 slaptą ir visiškai slaptą dokumentą bei 111 neslaptų, o pats išsiuntė 1239 slaptus ir visiškai slaptus bei 102 neslaptus dokumentus¹, 1959 m. – atitinkamai 2329 ir 1800 dokumentų; tais metais 2-asis poskyris pildė 34 knygas, žurnalus ir bylas². Panašų kiekį raštų poskyris gaudavo ir išsiųsdavo ir kitais metais. Taigi galime teigti, kad, tarkime, 1955 ar 1960 m., iš kurių yra likę po tris bylas, turime tik apie 3–4 proc. tais metais žvalgybos poskyrio gautų ir išsiųstų raštų, kitais metais – dar mažiau. Bet šią tokį vaizdą apie poskyrio, iš dalies ir viso būrio veiklą, turint kad ir tiek nedaug dokumentų, galima susidaryti.

Ant visų trisdešimties bylų nurodytas jų saugojimo laikas – 10, 20, 25, 30 metų, „nuolat“; kodėl Lietuvoje buvo paliktos būtent šios, o ne kitos bylos – sunku nuspėti, kaip ir apskritai buvusio KGB archyvo sudarymo principus.

Būrio pavaldumas. 23-iasis PB unikalus – 1945 m. vasario 10 d. gavęs įsakymą stojo prie mūsų pajūrio³ ir ten išbuvo iki Sovietų Sąjungos sugriuvimo (į Lietuvą atvyko 1944 m. rugsėjo mėn. ir iki 1945 m. vasario įvairiose Lietuvos vietovėse kovojo su partizanais). Tuo tarpu apygardos, kurioms jis priklausė, keitėsi gana dažnai; keitėsi ir vyriausioji pasieniečių

vadovybė. Mus dominančiu laikotarpiu iki 1949 m. spalio 17 d. pasieniečiams vadovavo SSRS NKVD (MVD) pasienio kariuomenės vyriausioji valdyba, nuo tos datos iki 1953 m. kovo 14 d. – tokia pat SSRS MGB valdyba, nuo kovo 14 d. – vėl SSRS MVD valdyba, kuri 1956 m. birželio 9 d. buvo reorganizuota į pasienio ir vidaus kariuomenės vyriausiąją valdybą. Nuo 1957 m. balandžio 2 d. pasieniečiai buvo perduoti KGB, jame buvo įsteigta pasienio kariuomenės vyriausioji valdyba⁴. Dar dažniau kito tiesioginiai būrio viršininkai – apygardos. Būrys buvo pavaldus:

1944 07–1953 03 – SSRS NKVD–MVD–MGB pasienio kariuomenės Lietuvos apygardai,

1953 03–1954 03 – SSRS MVD pasienio kariuomenės Pabaltijo apygardai,

1954 03–1955 08 – SSRS MVD pasienio kariuomenės Leningrado apygardai,

1955 08–1956 01 – SSRS MVD pasienio kariuomenės Pabaltijo apygardai,

1956 01–1957 04 – SSRS MVD pasienio kariuomenės Vakarų apygardai,

1957 04–1959 06 – SSRS KGB pasienio kariuomenės Vakarų apygardai,

1959 06–1960 03 – SSRS KGB pasienio kariuomenės Pabaltijo apygardai,

1960 03–1961 03 – SSRS KGB pasienio kariuomenės Leningrado apygardai,

1961 03–1963 – SSRS KGB pasienio kariuomenės Minsko operatyvinei grupei,

1963–1976 – SSRS KGB pasienio kariuomenės Vakarų apygardai,

1977–1991 – SSRS KGB pasienio kariuomenės Pabaltijo apygardai⁵.

Vargiai ar tų visų vos ne kasmet vykdomų reorganizacijų tikslas buvo sugriauti Baltijos respublikų ūkinį, iš dalies ir tautinį bendrumą, kaip to buvo siekiama įvairiomis progomis Lietuvą blokuojant su Gudija, nors neatmestinos ir tokios užmačios. Labiausiai tikėtina, kad vienas atvejais, kaip kad 1956 m. sujungus Pabaltijo ir Baltarusijos pasienio apygardas ir įkūrus Vakarų apygardą, stengtasi sutaupyti lėšų, o

kitais atvejais tai tikriausiai buvo štabų veiklos imitacija, siekiant įvairiomis reorganizacijomis pateisinti savo buvimą.

Iš dalies pavyko išsiaiškinti, kas vadovavo kai kurioms pasienio karuomenės apygardoms (labai dažnai vadovaudavo „laikiniams einantis pareigas“) ir kokie daliniai į jas įėjo.

1954 m. Leningrado apygardai vadovavo gen. ltn. Mironenka, į ją įėjo operatyvinė grupė „Ryga“, 102-asis, 6-asis, 8-asis, 11-asis, 23-iasis, 106-asis PB ir Leningrado, Vyborgo, Rygos bei Kaliningrado atskiri kontrolės punktai.

1955 m. Pabaltijo apygardai vadovavo gen. mjr. Nikiforovas, į ją įėjo 6-asis, 106-asis, 11-asis, 8-asis ir 23-iasis PB bei Rygos ir Kaliningrado atskiri kontrolės punktai.

1956 m. Vakarų apygardai vadovavo gen. mjr. Nikiforovas, į ją įėjo 11-asis, 8-asis, 23-iasis, 95-asis, 16-asis, 86-asis PB bei Bresto ir Kaliningrado atskiri kontrolės punktai. 1958 m. į šią apygardą įėjo 16-asis, 23-iasis, 95-asis, 12-asis ir 86-asis PB bei Bresto ir Kaliningrado atskiri kontrolės punktai; 1958 m. Vakarų apygardai vadovavo gen. ltn. Antonovas.

1958 m. Pabaltijo apygardai vadovavo gen. ltn. Romanovas.

1960 m. Leningrado apygardai vadovavo gen. mjr. P. Jonovas, į ją įėjo 8-asis, 23-iasis, 6-asis, 102-asis, 106-asis PB, 5-asis, 7-asis ir 8-asis jūrų divizionai bei Vyborgo ir Kaliningrado atskiri kontrolės punktai.

1961–1962 m. Minsko operatyvinei grupei vadovavo gen. mjr. N. Kižencevas, į ją įėjo 23-iasis, 95-asis, 16-asis, 86-asis PB ir Bresto atskiras kontrolės punktas.

Būrio struktūra, blokavimo rajonas. Kaip minėta, 1945 m. vasario mėn. būrys buvo perkeltas prie pajūrio ir pradėjo jį saugoti. Tuomet būrį sudarė 5 komendantūros (kitų kariuomenės rūšių bataliono atitikmuo), iš kurių 3 bazavosi Lietuvoje: 1-oji – Palangoje, 2-oji – Klai-

pėdoje, 3-ioji – Priekulėje. Kiekvieną komendantūrą sudarė 4–5 linijinės užkardos, tiesiogiai saugojusios sieną, ir viena karinio laidavimo užkarda, kurios kariai tiesiogiai sienos ne-saugojo; jie būdavo siunčiami į kautynes su partizanais ar ieškoti sienos pažeidėjų.

Po truputį būrys buvo reorganizuojamas. 1953 m. iš 8-ojo PB perimtos dvi užkardos (taip įeita į Latvijos teritoriją), o 95-ajam PB (saugojusiam sausumos sieną tarp Karaliaučiaus srities ir Lenkijos) perduota viena komendantūra⁶. 1953 m. rugpjūtį 1-oji komendantūra saugojo 51,6 km jūrų sienos, 2-oji – 80,2 km jūrų sienos, 3-ioji – 109,5 km jūros, 0,8 km sausumos, 11,0 km įlankos (rusų pavadintos Baltijskaja kosa; tai buvusi Aismarių nerija ir Aismarės; dalis jų priklauso Lenkijai)⁷. 1956 m. nurodytas toks 2-ojo poskyrio operatyvinio aptarnavimo rajonas (jame operatyvininkai galėjo veikti susiradę agentų, patikimų asmenų ir t. t.): Ignatkrogs, Vellini, Margeniki, Darbėnai, Kretinga, toliau plentu iki Luizos platformos, Šiaurinio molo, visa Kuršių nerija, Vernojė, Zaščitnojė, Riabinovka, Logvino, Vzmorjė* (visi išvardyti punktai, išskyrus Kretingą ir Klaipėdą, imtinai)⁸. Patys 23-iojo PB pasieniečiai kariai (ne operatyvininkai) 1955 m. viduryje blokavo sieną, einančią per 4 rajonus ir 1 miestą. Liepojos rajone veikė 1-oji ir 2-oji užkardos, Kretingos – 3-ioji ir 4-oji, Klaipėdos – 5-oji ir 6-oji, Giruliuose, Klaipėdoje, Smiltynėje, Juodkrantėje, Pervalkoje, Nidoje – 7-oji, 8-oji, 9-oji ir 10-oji, Kaliningrado srities Primorsko rajone – nuo 11-osios iki 19-osios užkardų imtinai⁹. Blokuojama buvo 283,8 km ilgio siena. Su mažais pakitimais tokią sieną 23-iasis PB blokavo iki pat Sovietų Sąjungos žlugimo. 1959 m. pradžioje būrys saugojo 252 km ilgio sieną, iš jų 12 km su Lenkija, o operatyvinio aptarnavimo juosta siekė 12–15 km į Lietuvos ir Kaliningrado srities gilumą. Šioje juostoje buvo 184 gyvenvietės, jose – 147 353 žmonės¹⁰. Matyt, tuo

* Vietovardžių pavadinimai pateikiami iš 1956 m. dokumento, rašyto rusų kalba.

metu Latvijos dalis jau buvo perduota blokuoti 8-ajam PB. 1960 m. panaikinta būryje likusi viena komendantūra – Jantarno, ir nuo tol visoms užkardoms buvo vadovaujama iš Klaipėdoje įsikūrusio būrio štabo. 1960 m. būrys saugojo 252,3 km ilgio sieną 4 rajonuose – Kretingos, Klaipėdos, Šilutės ir Primorsko bei 12 mylių pakrančių vandenų.

Į būrį, be užkardų, įėjo autokuopa, ryšių kuopa, komendanto kuopa, inžinerinis techninis būrys, būrio valdyba, Klaipėdos kontrolės punktas ir būrio rezervinė užkarda. Pokario metais, kai vyko partizaninis karas, pasienio būryje būdavo apie 1 tūkst. karių, šeštajame–septintajame dešimtmečiais galėjo būti apie 800–900, vėliau, sumažinus užkardų skaičių – truputį mažiau. Septintajame dešimtmetyje vien Klaipėdos kontrolės punktą aptarnavo 170 žmonių kuopa, kurioje buvo 40 kontrolierių; jie tikrino išlipančių iš laivų ir įlipančių į laivus asmenų dokumentus¹¹.

1960 m. balandžio 1 d. pasieniečiai Klaipėdos kontrolės punktą perdavė KGB Klaipėdos įgaliotiniui ir KGB Lietuvos jūrų baseino operatyvininkams¹². Nuo to laiko pasieniečiams darbų gerokai sumažėjo.

Būrio 2-asis žvalgybos poskyris sekė ir kontroliavo žvejus, jūrininkus ir kartu su KGB vietos gyventojus, gyvenančius 10–20 km nuo jūros kranto – pasienio ruože. Paėmus iš jo kontrolės punktą, tais pat 1960 m. žvalgybos poskyriui buvo perduotas KGB ypatingųjų skyrių darbas – sekti karius pasieniečius.

Pasieniečiai turėjo ne tik laivų – katerių, bet ir lėktuvų naikintojų. Kaip jie buvo susiję su būriu – neaišku.

Būrys turėjo garbės vardą – vadinosi 23-uoju dukart Raudonosios vėliavos pasienio būriu.

Būriui vadovavo: 1954 m. – plk. Menščikovas, 1955–1957 m. – plk. Kolesnikas, 1958–1961 m. – pplk. Silajevas (nuo 1961 m. – pulkininkas), 1973 m. – plk. Jevčanka, 1974–1978 m. – plk. Kaluginas, 1979–1982 m. – pplk. Rachmaninas.

Grėsmės. Siekdami išlaikyti pasienio kariuomenėje nuolatinę kovinę įtampą, komunistų ideologai „parūpino“ nemažai tikrų ir tariamų grėsmių, kurios, komunistų manymu, galėjo jei ne sugriauti jų valstybę, tai bent gerokai jai pakenkti. Pasieniečiai buvo viena iš jėgų, turėjusių tas grėsmes pašalinti vieni, o dažnai ir bendradarbiaudami su kitais SSRS represiniais organais. Tariamos grėsmės kilo iš vidaus ir iš užsienio, dauguma jų atsirado dėl totalaus SSRS uždaro.

1954 m. ataskaitoje rašydami apie operatyvinę padėtį būrio operatyvinio veikimo rajone, be įtartinų 12 žmonių, neva ketinančių pabėgti iš SSRS, operatyvininkai mini dar tokias grėsmes: 1) daug pasienio zonos gyventojų susirašinėja su užsieniečiais; 2) turima daug įvairių plaukiojimo priemonių; 3) pasienio gilumoje tebeveikia nacionalistinio pogrindžio liekanos¹³. 1954 m. pabaigoje 2-ojo poskyrio literinių bylų sąrašė išvardyti 17 pasienyje gyvenantys žmonės: 8 lietuviai, 7 latviai (du iš jų gyveno Šventojoje) ir 2 Nidoje gyvenantys vokiečiai. Dviem iš jų buvo inkriminuojama, kad turi giminių užsienyje, vienai – kad vyras pogrindyje, keturiems – kad turi glaudžių ryšių su užsieniu, du įtariamai ryšiais su pogrindžiu, du padėjo pabėgti iš SSRS, keturi patys nori pabėgti, du įtariamai šnipinėjimu užsienio valstybei¹⁴.

1955 m. gegužės 27 d. laikinai einantis apygardos viršininko pareigas plk. Lukjanovas būriui pranešė apie realesnes grėsmes – kad užsienio žvalgybos, ypač anglai, stengiasi iš lokatoriais aprūpintų greitaigių katerių į pajūrį išlaipinti žvalgų grupes, kurios į krantą išsikelėtų pripučiamomis valtimis. Jis išvardijo devynias galimas žvalgų išsodinimo kryptis, tarp jų ir Šventosios–Palangos¹⁵. Dokumentuose nuolat minimos 1949–1950 m. anglų į Lietuvos pajūrį iškeltos trys žvalgų grupės, 12 žmonių. 1955 m. ataskaitoje apygardai rašoma apie daugiau grėsmių, ne vien apie Baltijos jūroje pasirodžiusius ne vienos valstybės greitaigius įvairaus tipo laivus, bet ir apie tai, jog nusta-

tyta daug norinčių pabėgti iš SSRS asmenų, čekistų terminija – „norinčių išduoti tėvynę“, jog ruože yra daug žvejybos laivų, išsidėstę keli kurortai, į kuriuos vasarą suvažiuoja daugybė žmonių, o į Klaipėdą atplaukia vis daugiau užsienio laivų¹⁶. Kaip viena iš pagrindinių grėsmių nurodoma, jog po SSRS AT prezidiumo 1955 m. rugsėjo 17 d. įsakų iš įkalinimo ir tremties vietų pliūptelės buvę „valstybiniai nusikaltėliai“, t. y. buvę politiniai kaliniai, kurie čekistų akyse ir toliau liko nusikaltėliai. 1956 m. pabaigoje į Rygą rašytame pranešime pabrėžiama, kad į būrio operatyvinio aptarnavimo zoną yra atvykę 15 asmenų, teistų už „kontrrevoliucinius nusikaltimus“¹⁷. Tokių vis daugėjo ir jie tapo viena didžiausių grėsmių. 1957 m. pagal RSFSR BK 58 straipsnį (politiniai nusikaltimai) nuteistų asmenų Klaipėdoje buvo apsigyvenę 446, buvusių tremtinių – 31, o Palangoje įsikūrė 60 buvusių politinių kalinių. 1959 m. pradžioje būrio saugomame pasienio ruože gyveno 5 tūkst. buvusių teistųjų, iš jų pagal 58 straipsnį nuteistų buvo 500. Dar gyveno apie 2 tūkst. repatriantų, su užsieniu susirašinėjo 1300 žmonių, giminių užsienyje turėjo 786, buvusių „nacionalistinių gaujų“ ryšininkų ir rėmėjų buvo 258 žmonės. Tų pat metų antroje pusėje rašytoje pažymoje teigiama, jog Klaipėdoje nuteistų pagal 58 straipsnį yra 664 žmonės, Kretingos rajone – 308, repatriantų atitinkamai 2000 ir 55, grįžusių iš tremties – 50 ir 150, buvusių „banditų“ – 279 ir 81, turinčių giminių užsienyje – 850 ir 500¹⁸.

Tačiau kai Vakarų apygardos štabas pareikalavo sudaryti sąrašus kontrrevoliuciniais nusikaltimais įtariamų žmonių, kuriuos reikėtų iškelti iš pasienio zonos, 23-iojo PB viršininkas plk. Kolesnikas nurodė tik vieną – Šventojoje gyvenantį Stanislovą Venclauską; jo šeima gyveno JAV, o jis pats norėjo gauti leidimą žvejoti jūroje. Karo metu jis per jūrą plukdęs pabėgėlius į Švediją, į Pilau nuplukdęs vokiečių kareivius ir t. t.¹⁹ Tokį pasieniečių kuklumą tikriausiai lėmė tai, jog Klaipėda ir Palanga daugiausia buvo KGB veikimo zonoje. Prie „išdavikų“ buvo

priskiriami žmonės be pilietybės, norintys išvykti į Vokietiją (savo noru ar susiklosčius aplinkybėms likę Lietuvoje Klaipėdos krašto lietuviai ir vienas kitas vokiečiai, įsitikinę, jog valdant sovietams jie ramiai pasiturinčiai gyventi negalės, didžiulėmis pastangomis bandė gauti leidimus išvykti į Vokietiją ir per kelis kartus beveik visi vietos gyventojai kraštą apleido).

Buvo nuolat siauriamos vietos, per kurias būtų buvę galima išlaipinti užsienio žvalgus ar pabėgti į užsienį. Pasienio saugojimo plane, 1957 m. liepos 31 d. patvirtintame LSSR KGB pirmininko Kazimiero Liaudžio, rašoma, kad teritorija prie jūros sienos Giruliai–Palanga perduota karinei daliai Nr. 3445, joje įrengtos šaudyklos, poligonai, karinis miestelis, radiolokacinė tarnyba ir ginklų sandėliai. Vietos gyventojai evakuoti. Saugumo atžvilgiu silpna vieta – Karklininkų kaimo apylinkės, kuriose gyventojų sodybos priartėja prie jūros²⁰.

1955 m. spalio 25 d. pažymoje apie operatyvinę padėtį rašoma, jog vien spalio mėn. anglų greitaigis žvalgybinis kateris bandė išlaipinti agentų grupes 6-ojo, 106-ojo ir 8-ojo PB ruožuose; 8-ojo PB ruože kateris buvo apšaudytas. Toliau pažymima, kad baltagvardietiškos organizacijos, ypač NTS (*Narodno trudovoj sojuz*), į šalį siunčia atsišaukimus oro balionais, kai kurie užsienio laivų igulų nariai ragina žmones jų laivais bėgti į Vakarus. Būrio operatyvinio aptarnavimo ruože nustatyti 39 asmenys, norintys „išduoti šalį“, Klaipėdoje tokių – 18²¹.

Čekistai nuolat analizavo, kurios vietovės būrio blokavimo ruože yra labiausiai pažeidžiamos (ten sutankinti karių patruliai, užverbuota daugiau agentų, įkurdintos karinės dalys ir imtasi kitų priemonių). Pasieniečių nuomone, labiausiai pažeidžiamos buvo šios kryptys: Šventosios–Palangos (ją saugojo 3-ioji ir 4-oji užkardos), Klaipėdos (saugojo 6-oji ir 7-oji užkardos), Svetlogorsko–Jantarno (saugojo 15-oji ir 16-oji užkardos) ir Kaliningrado įlanka (Aismarės; saugojo 19-oji užkarda)²².

Įvairiuose planuose grėsmės buvo detalizuojamos. Viena iš jų, rašytame 1956 m. pra-

džioje, be jau minėtų duomenų (po karo į pasienio zoną iš Vokietijos ir kitur grįžo per 2 tūkst. žmonių, daugiau kaip 1300 susirašinėja su užsieniu), išvardytos ir naujos: 194 gyventojai čekistų įvardijami kaip „vokiečiai“, neturintys sovietinės pilietybės; nustatyti 43 žmonės, „turintys išdavikiškų užmačių“; 1954 m. Klaipėdą aplankė 100 užsienio laivų, 1955 m. – 181, iš pastarųjų per 2 tūkst. užsienio jūrininkų išėjo į miestą. Nurodyta nepraleisti per kontrolės punktą (KP) einančių užsienio jūrininkų, jeigu jų asmens dokumentai netvarkingi, juose – senos nuotraukos, nes pasitaiko, kad išeina vieni, o grįžta kiti. Taip pat paminėta dar viena reali galimybė sovietiniams piliečiams pabėgti į užsienį – naktį, kai laivai stovi prieš įplaukdam į uostą, prie jų galima priplaukti valtimi ar plaukte²³. Šią galimybę pabėgti pasieniečiai minėjo nuolat (taip pat galimybę susikeisti su užsienio jūrininku). 2-ojo poskyrio viršininkas pplk. Jermolajevas 1957 m. pradžioje savo raporte rašė, kad Klaipėdoje gyvena 21 žmogus, turintis „išdavikiškų užmačių“, ir kad į reide stovinčius užsienio laivus nesunku patekti iš Smiltynės pusės prie jų nuplaukus. Jis siūlė suregistruoti visas „plaukiojimo priemones“, sustiprinti 7-ąją užkardą (Smiltynės) – perkelti į ją karių iš 8-osios, 9-osios, 10-osios ir 11-osios užkardų, o į 6-ąją užkardą, saugančią Šiaurinį molą, perkelti karių iš 12-osios ir 13-osios užkardų, gerai apšviesti prieplaukas prožektoriais ir t. t.²⁴

Pasieniečiai buvo atsakingi ne vien už pasienio ruožo blokavimą, užsienio jūrininkų sekimą (iki 1960 m.), bet ir už išleidžiamus į artimą ar tolimą žvejybą žvejus bei sovietinių prekybos laivų jūrininkus. Nors čekistai naudojo įvairias priemones (tikrino žmonių patikimumą, infiltravo agentus į kiekvieną laivą, jūrininkų šeimas laikė įkaitais ir kt.), retsykais vienam kitam pasiryžėliui pasisekdavo pabėgti iš žvejybos laivų, šiems būnant tarptautiniuose ar užsienio šalių vandenyse. 1951 m. iš žvejybos tralerių pabėgo 3 žmonės, 1955 m. – 1 žmogus²⁵.

Nemažai grėsmių išvardyta pasieniečių kartu su MVD ir KGB Kretingos rajono skyriais 1955 m. gegužės 26 d. pasirašytame 17 puslapių plane, kuriame numatoma apsaugoti Palangos–Šventosios ruožą nuo galimų svetimų žvalgų išlaipinimo. Tokiems nuogastavimams būta pagrindo, nes 1949–1950 m. anglai tris kartus į krantą išlaipino pabaltiečius žvalgus. 1949 m. gegužės 1 d. naktį buvo išlaipinti 6 žvalgai – 1 latvis, 2 estai ir 3 lietuviai. Penki buvo sulaikyti, lietuvis Mažytis sugebėjo išvengti suėmimo. 1950 m. balandžio 17 d. tos pačios 3-iosios užkardos teritorijoje buvo išlaipinti 3 žvalgai, visi sulaikyti. 1950 m. gruodžio 9 d. išlaipinti žvalgai buvo sulaikyti jau toliau nuo sienos. Toliau plane rašoma, jog tame pajūrio ruože yra respublikinės reikšmės kurortas Palanga, žvejų gyvenvietė Šventoji, kurioje gyvena 120 žvejų, ir apie 20 nedidelių gyvenviečių. Paminėtas trečios kategorijos karinis aerodromas, kuriame dislokuoti jūrų naikintuvai, ir 5 km nuo Palangos į Klaipėdos pusę esantis vasaros artilerijos poligonas. Tarp vietos gyventojų – daug turinčių giminių užsienyje. Kretingos rajone dar veikia du „banditai“. Karinis jūrų laivynas pranešė, jog anglai turi greitaeigį katerį, galintį plaukti 110 km per valandą greičiu²⁶. Beje, tai, kad minėtos trys anglų agentų grupės buvo taip sėkmingai sunaikintos, buvo ne toks jau didelis pasieniečių ar kitų vietinių KGB struktūrų nuopelnas; jas išdavė garsus rusų šnipas Filbis, tuo metu veikęs anglų žvalgyboje.

Kaip viena iš grėsmių 1954–1956 m. dokumentuose vis dar minimos „nacionalistinio pagrindo liekanos“. Nors sovietinė sistema lyg ir įsitvirtino krašte, komunistai, matyt, nebuvo visiškai tikri, ar iš vieno kito likusio partizano, pasikeitus aplinkybėms, neįsiliiepsnos pasipriešinimo židiniai. Be to, sovietus gąsdino kad ir menkiausia grėsmė savų pareigūnų saugumui, o dar labiau tai, jog sovietinei tvarkai nepaklūstantys ir atvirai kovojantys žmonės galėjo tapti pavyzdžiu kitiems, įkvėpti juos atvirai ar slapčia priešintis okupantams. Ne tik pasieniečiai, bet ir

visi kiti čekistai bei su sovietais savo likimą susieję kolaborantai lengviau atsikvėpė, kai Kretingos rajono Kadagynų kaime 1956 m. gruodžio 13 d. buvusio ryšininko, tapusio KGB agentu, sodyboje buvo paimtas gyvas sužeistas to krašto veiklus partizanas Jonas Šlima. Jį apsupo ir paėmė Kretingos milicininkai, atskubėjusių pasieniečių pagalbos jau neprisireikė²⁷. 1959 m. vasarą kitame pasienio rajone, Šilutės, buvo nušauti paskutiniai partizanai – Urbonas ir Oželis²⁸, partizanų visame pajūryje jau nebeliko.

Iki 1960 m. vienas didžiausių 23-iojo PB rūpesčių buvo Klaipėdos kontrolės punktas. Negalėdami užsienio jūrininkų neišleisti į krantą, nes atplaukę laivai uoste dažnai stovėdavo ne vieną dieną, čekistai stengėsi į miestą išeinančius jūrininkus kuo labiau kontroliuoti, apstatydavo juos agentais, sekėdavo ir stebėdavo, ypač tuos, kurie kėlė įtarimų. Be abejo, Vakarų šalių žvalgybos tarp jūrininkų turėjo savo žvalgų, nes reikėjo kaip nors sužinoti, ką rezga grėsmingiausia ir uždariausia pasaulio valstybė, tad rusai turėjo dėti nemažai pastangų, kad tų žvalgybininkų veiklą nutrauktų ar nors suvaržytų. Tačiau totalus komunistinis įtarumas buvo beribis, net paprastas bendravimas, pokalbis su sovietiniu žmogumi jau būdavo įtartinas. Užsieniečių jūrininkų Klaipėdoje kasmet daugėjo, nes noromis nenoromis sovietai įsitraukė į pasaulinę rinką, norėdami uždirbti užsienio valiutos, kurios, beje, nemažą dalį jie išleisdavo užsienio komunistų partijoms bei kitokioms prosovietinėms organizacijoms, pavyzdžiui, įvairiems taikos šalininkų judėjimams bei savo šnipams užsienyje išlaikyti.

Įtarimų galėdavo kelti kad ir menkas bendravimas su užsieniečiais, net tais, kurie paprasčiausiai humaniškai padėdavo. Labai ilgai įvairiose instancijose buvo aptarinėjama, žvejai tardomi ir kitokių priemonių imtasi po to, kai 1956 m. balandžio 29 d. sugedusią trijų Palangos žvejų motorinę valtį parbuksavo danų žvejų škuna. Primitytinai buvo aiškinamasi, ar nebendrauta su danais, ar šie nieko nedavė ir t. t.²⁹

1958 m. pradžioje į Minską apygardos viršininkui gen. ltn. Antonovui rašytoje ataskaitoje pažymima, kad 1957 m. į Klaipėdos uostą buvo įplaukę 206 užsienio prekybos laivai, iš jų 157 – iš amerikiečių ir anglų bloko šalių. Juose buvo 3891 komandos narys, iš jų į miestą buvo išėję 3007 žmonės. Be to, nuo audrų uoste slėpėsi 49 užsienio šalių žvejų škunos – 34 švedų ir 15 lenkų. Pats miestas labai užterštas „įtartiniais elementais“. Jame gyvena 52 žmonės, turintys „išdavikiškų užmačių“, ryši su užsienio jūrininkais palaiko 108 žmonės, 8 yra buvę vokiečių specialiųjų tarnybų agentais, 21 buvęs „nacionalistinio ginkluoto pogrindžio narys“, 258 žmonės yra buvę jų ryšininkais ir rėmėjais, 32 – nacionalistinių organizacijų nariais, 202 – vokiečių baudėjai ir rėmėjai, 149 – kitokio tipo antisovietiniai elementai ir 3 – buvę sienos pažeidėjai³⁰. 1960 m. rugsėjo 1 d. ataskaitoje rašoma, jog tais metais uostą jau buvo aplankę 326 užsienio laivai su 5120 jūrininkų, 3165 iš jų buvo išėję į miestą. Pasieniečių nuomone, apie 20 jų galėjo būti užsienio žvalgybų agentais³¹. Taigi, nors visais tais jūrininkais daugiausia „rūpinosi“ KGB, darbo užteko ir pasieniečiams.

1958 m. viduryje į Minską rašytoje ataskaitoje pateiktas šiek tiek mažesnis „išdavikiškų užmačių“ turinčių žmonių skaičius – tokių pasienio ruože suskaičiuota 43, iš jų 37 gyvena Klaipėdoje. Rašoma, kad 41 jų „apdoroja“ ir „šefuoja“ KGB, 2 – pasieniečiai. Pridėtas visų įtariamųjų sąrašas su jų „nuodėmėmis“. Jos įvairios. Tarkime, klaipėdietis Algis Šakalinis į sąrašą įtrauktas todėl, kad yra „antisovietškai nusiteikęs, šmeižia kolūkinę santvarką, giria buržuazinės Lietuvos gyvenimą. Savo giminėms pasakė, jog kelis kartus išplauks į jūrą ir daugiau namo (į SSRS) negrįš“. Iš 43 įtariamųjų trys įvardyti kaip vokiečiai, trys – rusai, kiti – lietuviai³². Visi kuo nors įtariamais asmenys niekada negaudavo leidimo ne tik plaukti tolimojo plaukiojimo laivais, bet ir apskritai žvejoti jūroje.

1959 m. 252 km blokuojamame pajūryje (iš jų 12 km sienos su Lenkija) buvo 1 motorinė

žvejybos stotis, 8 žvejų kolūkiai, 7 jūros prieplaukos, Kuršių mariose ir Kaliningrado įlankoje – dar keletas žvejų kolūkių. Pačiame Klaipėdos uoste buvo prirašyti 287 laivai, daugiausia vidutinių žvejybos tralerių, 275 tonų talpos su 25 žmonių įgula. Žvejų kolūkiuose dirbo į jūrą išplaukiantys 609 žvejai, apie 57 jų turėta kompromituojančių duomenų – jie turi giminių užsienyje³³.

Valdybos perspėdavo apie grėsmes, kilusias kitose Lietuvos vietovėse. Antai nurodyta sustiprinti sienų apsaugą po 1956 m. Vėlinių demonstracijų Kaune ir Vilniuje, nes „priešiški elementai gali bandyti susisiekti“, t. y., pasak čekistų, bandyti užmegzti ryšį tiek pastangomis iš išorės, tiek iš vidaus (komunistai ir čekistai įtikinėjo – gal ir save, – kad 1956–1957 m. jaunimo judėjimas buvo inspiruotas iš užsienio; pagal komunistinės ideologijos dogmas, nepasitenkinimą sovietine tikrove net ir nedidelė visuomenės dalis galėjo reikšti tik kurstoma iš užsienio, suklaidinta užsienio propagandos; buvo nepripažįstamas savaiminis, iš vidaus kylantis nepasitenkinimas). 1959 m. pradžioje apygardos valdyba nurodė, jog 23-iojo PB aptarnavimo ruože yra 1550 buvusių teistų „ant-sovietinių elementų“ ir kriminalinių nusikaltėlių, o 16-ojo PB ruože (tuo metu jis saugojo Lietuvos ir Lenkijos sienos dalį) tokių – 1077. Perspėta, kad tame ruože pasirodė atsišaukimai³⁴.

Daug nerimo kėlė užsienio žvalgybų greitaeigiai kateriai, nors šiuo reikalu daugiausia rūpinosi SSRS 4-asis laivynas, bazavęsis Baltijoje. 1960 m. rugsėjo 1 d. pažymoje apie agentūrinį-operatyvinį darbą rašoma, jog 1958–1959 m. maždaug kartą per mėnesį prie 12 mylių vidaus vandenų ribos pasirodo danų žvalgybinis kateris „Tritonas“, norėdamas išsiaiškinti radiotechnines ir kitas apsaugos priemones. Minima, kad 1958 m. teritoriniuose vandenyse sulaikytos 6 užsieniečių žvejų škunos, o 1959 m. – 11³⁵.

Vienas įdomesnių pasieniečių pranešimų apie grėsmes yra 1961 m. rugpjūčio 24 d. valdybai į Minską rašytas specialus pranešimas

apie pasienyje susidariusią įtemptą padėtį. Jame išvardyti aštuoni tos įtampos požymiai: 1) prie teritorinių vandenų nuolat pasirodo greitaeigiai danų kateriai „Tritonas“ ir „Belova“; 2) aplink sovietinius laivus, plaukiančius į Atlantą per Danijos sąsiaurius, nuolat skraidė lėktuvai, suaktyvėjo ir karo laivai; 3) padidėjo įtampa tarp vietos gyventojų – vėl pradėta kalbėti apie trėmimus; Kretingos rajono miškuose slepiasi nacionalistinio pogrindžio dalyvis Končius, kuris pradėjo aktyviau veikti; Klaipėdoje ir Kretingoje pasirodė atsišaukimai; 4) pakilo „vokiečių“ repatriacijos banga, o tarp neišleistų repatrijuoti asmenų pastebimos „išdavikiškos užmačios“ – noras nelegaliai išvykti; iš Klaipėdos krašto VFR pasiuntinybę Maskvoje aplankė per 2 tūkst. žmonių; 5) Šilutės rajone veikia gerai užsimaskavusi nacionalistinė grupė, platinanti atsišaukimus; 1959 m. ši grupė nužudė aktyvistą; 6) KGB pranešimais, prie Panevėžio miške buvo susirinkę apie 100 buvusių kalinių; dėl ko jie tarėsi – nežinoma; 7) kai kurie Kaliningrado srities gyventojai dėl įtemptos tarptautinės padėties nori grįžti į Rusiją; 8) užsienio jūreiviai pradėjo elgtis akiplėšiškai, vis dažniau bando vykti toliau už miesto³⁶. Kai kurias grėsmes – tarkime, ginkluoto pogrindžio – pasieniečiai buvo aiškiai išpūtę, bet apskritai sovietinės avantiūros, atvedusios į vadinamąją Karibų krizę, kai pasaulis buvo atsidūręs prie branduolinio karo slenksčio, nuojauta buvo gero-kai padidinusį politinę įtampą.

Viename 1978 m. agentūrinio-operatyvinio darbo plane išvardytos galimybės nelegaliai į SSRS atvykti ir taip pat nelegaliai išvykti. Atvykti galima šiais būdais: „pakeitimo“ metodu (išlipa ne tas žmogus), nelegaliai išlipus prekybos uoste arba Kuršių mariose krantą pasiekti plaukte, įpakavus į krovinius, išėjus iš laivo su padirbtais dokumentais. Iš SSRS galima pabėgti įvairiomis plaukimo priemonėmis, tarp jų iš šalies gilumos atsivežtomis ir pertrauktomis per Kuršių neriją, ar nelegaliai užsienio laivu, jame turint pagalbininkų³⁷.

XX a. devintojo dešimtmečio pirmoje pusėje pasieniečiai konstatavo, kad padėtis pasienyje darosi vis sudėtingesnė – priešų lėktuvai ir laivai aktyvina karinių ir pramoninių objektų žvalgybą. Iš tiesų, padidėjus Vakarų šalių, ypač JAV, kariniam ginklavinimuisi, atsiradus palydovams ir sudėtingoms elektroninės žvalgybos priemonėms, pasieniečiai pajuto, jog vis sunkiau Sovietų Sąjungą su visomis jos paslaptimis išlaikyti totaliai atskirtą nuo likusio pasaulio. Bet ir toliau buvo dirbama iš inercijos, pavyzdžiui, labai nerimauta, kad 1982 m. užšalus Kaliningrado įlankai tas pasienio ruožas tapo lengviau įveikiamas priešams. Todėl numatytos naujos režimo, kariuomenės ir operatyvinės priemonės, kuriomis stengtasi atsiradusią tariamą grėsmę panaikinti³⁸.

Pasieniečiai žvalgybininkai. Tikras ir tariamas grėsmes panaikinti ar bent neutralizuoti turėjo dvi jėgos – pasieniečiai kariai, tiesiogiai blokuojantys sieną, ir pasienio būrio štabe 2-ajame poskyryje bei kitur dirbantys karininkai žvalgybininkai. Pastarieji glaudžiai bendradarbiavo su įvairiomis KGB tarnybomis ir buvo pasitelkę kai kuriuos linijinių užkardų karininkus, ypač užkardų viršininkus. Šeštajame–devintajame dešimtmečiais karininkų žvalgybininkų skaičius būryje beveik nesikeitė – jų būdavo 7–13 bei vienas puskarininkis, tvarkęs raštvedybą. 1956 m. 2-ajame poskyryje (septintajame dešimtmetyje jis buvo vadinamas operatyviniu, o aštuntajame–devintajame dešimtmečiais – žvalgybos poskyriu) dirbo jo viršininkas pplk. Jermolajevas, trys majorai ir du kapitonai (tarp jų lietuvis Kontautas). Kiekvienas karininkas buvo atsakingas už agentūrinį ir kitokią operatyvinę darbą nuo vienos iki penkių užkardų teritorijoje ir jų užnugaryje. Kaip ir visi čekistai, pagal laipsnius karininkai įvardijami operatyvininkais arba vyr. operatyvininkais.

1955 m. vasarą žvalgybininkai Lietuvos ir Latvijos pasienyje aptarnavo šias užkardas: mjr. Ivanovas – 1-ąją ir 2-ąją bei jų užnugari, vyr. lt. Kontautas – 3-iąją ir jos užnugari, mjr.

Pavlovas – 4-ąją ir jos užnugari, vyr. lt. Rezakovas – 5-ąją, 6-ąją, 7-ąją ir jų užnugari, mjr. Belousas – nuo 8-osios iki 12-osios užkardų imtinai³⁹. Nevienodas turėta ir agentų skaičius, kuris priklausė ne tik nuo aptarnaujamo ruožo dydžio ir svarbos, bet ir nuo operatyvininko veiklumo bei sumanumo. 1957 m. daugiausia agentų – po 12 – turėjo majorai Belousas ir Brylevas. 1956 m. kovo mėn. 2-ojo poskyrio viršininkas Jermolajevas turėjo 1 agentą, mjr. Ivanovas – 8, kpt. Kontautas – 9, mjr. Popovas – 6, kpt. Rezakovas – 7, mjr. Belousas – 11. Dar po 1–2 agentus turėjo kai kurie užkardų viršininkai⁴⁰.

1957 m., matyt, buvo prieita prie išvados, kad 6–7 karininkai operatyvininkai negali aprėpti viso agentūrinio darbo per 200 km nusitęsusiame pasienyje, todėl Vakarų apygardos štabas, vadovaudamasis KGB prie SSRS MT įsakymu, pareikalavo pristatyti sąrašą užkardų viršininkų bei kontrolės punkto karininkų, kurie galėtų dirbti su agentais⁴¹.

1957 m. poskyryje buvo 9 karininkai žvalgai, iš jų 7 dirbo tiesiogiai poskyryje, po vieną – Klaipėdos kontrolės punkte ir Jantarno komendantūroje. Po metų poskyryje jau buvo 13 žvalgybininkų; 1962 m. vėl minimi tik 8 – iš jų 4 majorai, 3 kapitonai, 1 vyr. leitenantas ir bylų tvarkytojas. Tikriausiai nurodyti tik tie, kurie tiesiogiai dirbo poskyryje.

1973 m. vadovybėje buvo įvykę tam tikri pasieniečių pokyčiai tautybės atžvilgiu (matyt, tikėtasi, kad lietuviams lengviau pavyks rasti kalbą su vietiniais žmonėmis); tuo metu 5 poskyrio karininkai buvo lietuviai, iš jų vyriausias laipsniu – mjr. Stračkaitis. Tik poskyrio viršininko pareigas ėjo rusas pplk. Komarovas (nuo 1975 m. – pulkininkas). 4 lietuviai karininkai tuo metu tarnavo būrio užkardose⁴². Ar ilgai tai truko – neaišku, bet 1982 m. poskyryje vėl dirbo tik vienas lietuvis.

Nuo 1978 m. poskyrio viršininkas tapo būrio viršininko pavaduotoju žvalgybos reikams. Buvo įsteigtos neetatinių operatyvinių darbuotojų pareigos⁴³. Beje, jos buvo gana pla-

čiai įdiegtos visoje KGB sistemoje, nes išplėtus agentūrinį darbą reikėjo duoti darbo ir leisti šiek tiek užsidirbti į atsargą išleistiems KGB karininkams, kurių dauguma nieko kito dirbti nemokėjo.

Kas mėnesį po kelis kartus žvalgybininkai būdavo siunčiami kelių dienų komandiruotėn į savo šefuojamas užkardas; jie gaudavo užduotis (jose būdavo nurodoma, su kuriais agentais ir patikimais žmonėmis reikia susitikti, ką dar bandyti verbuoti, kokią paskaitą kariams skaityti, kaip tikrinti užkardos karių budrumą ir t. t.), o grįžę rašydavo ataskaitas. Paprastai būdavo pateikiama nuo 5 iki 10 užduočių.

Susitikti su agentais – tiek kariškiais, tiek civiliais – žvalgybininkai dažniausiai maskavimosi tikslais vykdavo apsirengę civiliais drabužiais. Kadangi pageidautina būdavo kiekvieną kartą atrodyti vis kitaip, be to, ne visi drabužiai dėl skirtingo ūgio, kūno sudėjimo ir kt. priežasčių tiko, tai tų drabužių turėta nemažai. 1955 m. turėta 122 įvairūs drabužiai: 22 vyriški paltai, 30 kostiumų ir pan. Keičiantis žvalgybininkams (čekistai buvo nuolat kilnojami iš vienos vietos į kitą, jiems neleisdavo ilgiau vienoje vietoje užsibūti, kad neužmegztų draugiškų ryšių su vietos gyventojais ir nesusidraugautų tarpusavyje), dalis drabužių tapdavo netinkami, todėl vadovybei buvo siūloma civilinę aprangą siųsti kartu su operatyvininku. 1960 m. civilinės aprangos turėta daugiau kaip už 32 tūkst. rb, specialios technikos (mikrofonai, garso įrašymo aparatas ir kt.) – daugiau kaip už 11 tūkst. rb, o fototechnikos – tik už 300 rb⁴⁴. Taigi, išskyrus aprangą, kitko turėta ne per daugiausia.

Pasieniečiai kariai. Iš likusių žvalgybininkų dokumentų labai mažai ką galima sužinoti apie pasieniečius karius, tiesiogiai saugojusius, blokačius sieną, bei apie pačią sienos apsaugą.

Žinant, kokio ilgio sieną (apie 250 km) blokavo būrys, kiek buvo užkardų (šeštajame dešimtmetyje – 19, vėliau sumažėjo iki 10), galima apskaičiuoti, jog šeštajame dešimtmetyje vienai užkardai teko saugoti 12–14 km sienos,

vėliau – beveik dvigubai daugiau. Matyt, vienos užkardos saugomos sienos ilgis labai įvairavo. Viename iš raportų mjr. Belousas rašė, jog seniai tarnaujantys kariai priekaištavo 10-osios užkardos vadui, kad šis juos kas parą siunčia patruliuoti į abi užkardos puses ir jie turi kasdien suvaikšioti po 45 km. Išėitų, kad ta užkarda saugojo apie 22 km ilgio sieną.

Beje, tame pat raporte majoras rašė, kad „nestandartiškai“ tikrindamas užkardos karių darbą, vos nebuvo nušautas, nes ėjo ne ta vieta, kuria paprastai eina patrulius tikrinantys pareigūnai⁴⁵.

Didžiausias darbo krūvis, kaip ir visiems čekistams bei jų kariuomenei, pasieniečiams tekdavo artėjant visokioms komunistinėms šventėms ir jų metu bei vykstant kokiam nors pomastiškam renginiui, dažniausiai rinkimams, nes buvo manoma, kad tuo metu „priešas“ būna itin aktyvus ir gali pakenkti šaliai ar sugadinti renginį. Antai 1962 m. rengiantis Aukščiausiosios Tarybos rinkimams ir jų metu nurodyta pasienio patruliams tarnybos laiką prailginti iki 9 val., o seržantams – iki 5 val. per parą. Rengiantis spalio šventėms, lapkričio 4–9 d., nurodyta kontrolinę suakėtų pėdsakų juostą tikrinti kas dvi valandas, kitas pasienio vietas – ne rečiau kaip kartą per 4–5 val. Duotas nurodymas tuo metu karių neišleisti atostogų ir t. t.⁴⁶

Vienoje iš ataskaitų rašoma, kad demonstruojant filmus 5-ojoje užkardoje į pasienį patruliai neišvyko 20.00, 22.30 ir 23.00 val. Išvyko tik 0.30 val. baigus filmų peržiūrą⁴⁷. Taigi patruliai į pasienio juostą išvykdavo kas 2,5 val. ar net dažniau.

Užkardos būdavo aprūpinamos įvairia įranga, taip pat prožektoriais. 1955 m. pabaigoje Jantarno komendantūra papildomai gavo 5 prožektorius. Tuo metu Jantarno gyvenvietėje siūlyta įkurti papildomą užkardą, nes 16-osios užkardos kairysis sparnas buvo 14,5 km ilgio, o 17-osios užkardos dešinysis sparnas – 10 km. Tose vietose bazavosi 10-asis atskiras (nepriklausantis būriui) sargybinių laivų divizionas su 6 pasienio kateriais. 12 mylių vidaus vande-

nų juostai apžvelgti siūlyta įrengti radiolokacijos stotį. Taip pat siūlyta 16-ajai užkardai vietoj pagal etatus esančių 30 žmonių skirti 42 žmones, o 18-ajai užkardai vietoj 22 – taip pat 42⁴⁸.

Vienoje iš operatyvinių užduočių 1956 m. pradžioje operatyvininkui nurodyta pareikalauti iš užkardų viršininkų, kad pasieniečių patruliai naktį keliautų per kopas prožektoriais pasišviesdami tik būtiniais atvejais, o kranto liniją tikrinti prieš sutemstant ir prašvitus⁴⁹.

Agentai, jų skaičius. Nuo agentų darbo kokybės ir jų skaičiaus priklauso bet kurio agentūrinio-operatyvinio darbo sėkmė. Lietuvos ir Lenkijos pasienyje sovietiniais metais buvo dviejų represinių struktūrų agentai ir kitokie informatoriai – pasieniečių ir KGB teritorinių organų, o pajūryje, kur operatyvinė padėtis buvo kur kas sudėtingesnė, be šių, dar veikė KGB geležinkelio skyrius, KGB Lietuvos jūrų baseino skyrius ir jų agentai bei įvairių karinių dalinių, kurių ypač daug buvo Kaliningrado srityje, KGB ypatingieji skyriai. Taigi agentų ir operatyvininkų čia buvo gausu ir ten veikusios represinės struktūros turėjo koordinuoti visų jų veiksmus.

Pokario laikotarpiu agentai dažniausiai buvo verbuojami šantažuojant („nedirbsi mums – suimsim, išstemsim šeimą, atimsim turtą“ ir pan.). Po Josifo Stalino mirties verbuoti pasidarė sudėtingiau, vis reikšmingesnės darėsi materialinės paskatos. Agentui nebūtinai būdavo mokama pinigais; čekistai agentui padėdavo daryti karjerą, išvengti bausmės už koki nors neleistiną biznį, pagaliau padėdavo išvykti į užsienį, – tai ypač buvo svarbu jūrininkams. Nuolat buvo stiprinama pasienio techninė apsauga – vadinamoji „mirties juosta“, vielų užtvaros, slapti įtaisai, kuriuos palietus šaudavo raketos ar sprogdavo minos, įrengiamos įvairios slapukų užsiglaudimo priedangos, radiolokacijos stotys, statomi apžvalgos bokštai ir kt. Saugantis tiek nuo išorės, tiek nuo vidaus grėsmių pasieniečiams talkino ne vien agentai, bet ir vietos gyventojai; maždaug nuo septin-

tojo dešimtmečio vos pasienyje pasirodžius nepažįstamam žmogui jie beveik visuomet pranešdavo pasieniečiams, milicininkams arba kam nors iš KGB tarnybų. Tai pasiekta provokacijomis (apie jas rašoma toliau).

Agentų skaičius buvo didinamas, jų kokybė gerinama per visą Sovietų Sąjungos gyvavimo laikotarpį, išskyrus trumpą laiką po Lavrentijaus Berijos sušaudymo 1953 m. pabaigoje, kai net buvo sugriaunamas komunistų partijai bent kiek grėsęs represinis MGB aparatas. Pasiekus tam tikrą agentų skaičių, septintajame–devintajame dešimtmečiais buvo stengiamasi gerinti jų kokybę, juos šiek tiek apmokant „amato paslapčių“, be to, parenkami tam darbui labiau tinkantys žmonės.

Verbuoti agentus, ypač Lietuvoje, kuri labai nukentėjo nuo sovietinės okupacijos, buvo nelengva. Štai kas rašoma viename būrio žvalgybininkų 1979 m. darbo plane: „Patikrinti visą agentūrinį aparatą, pašalinti iš jo nenorinčius bendradarbiauti su KGB, patekusius į priešiškos propagandos įtaką ir neturinčius perspektyvos teikti mums realią pagalbą“⁵⁰.

1954 m. balandį 23-iasis PB turėjo 2 rezidentus (rezidentas dirbdavo su keliais agentais, surinkdavo iš jų žinias, perduodavo užduotis, o surinktas žinias perduodavo operatyvininkui; rezidentu dirbdavo raštingesnis žmogus, kuriam būdavo lengviau negu operatyvininkui susitikti su agentu), 256 agentus, 5 susitikimų butus (juos susitikimams su agentais nuomodavo iš gyventojų, mokėdami šiems už tai pastovų atlyginimą). Neturėjo nė vieno konspiracinio buto (t. y. saugumo tarnyboms priklausančio, įsigyto jų lėšomis ar pastangomis; paprastai jame gyvendavo vienas iš saugumo etatinių darbuotojų). Tų metų pradžioje 95-ajam PB perdavus 3-iają komendantūrą, būriui buvo perduoti ir tos komendantūros užkardas „aptarnavę“ 4 rezidentai ir 123 agentai⁵¹.

1954 m. gruodžio 7 d. SSRS MVD pasienio kariuomenės Leningrado apygardos viršininko pavaduotojo plk. Lukjanovo nurodymu buvo vykdomas agentų mažinimo vajas (Lietuvoje

tokie vajai buvo gana reti; didžiausias agentų mažinimo vajas surengtas 1952 m., kai pasibaičius partizaniniam karui daugelis kovai su partizanais užverbuotų agentų tapo nereikalingi). 1954 m. pabaigoje patikrinus agentūrą, iš 135 palikta tik 37. Iš išmestų agentų 32 numatyta panaudoti kaip patikimus asmenis⁵² (pastarieji neva dirbo iš idėjinių įsitikinimų, nuo aplinkinių galėjo ir neslėpti savo prosovietinio nusiteikimo; tuo tarpu agentai, dirbdami „priešiškoje aplinkoje“, turėjo apsimesti esą sovietų priešai).

Netekus agentų, pritrūkę operatyvinių žinių, todėl 1955 m. rugpjūčio mėn. apygarda būrio vadovybei nurodė turėti kuo daugiau patikimų asmenų, ir ne vien iš partinių, komjaunuolių ir buvusių agentų⁵³.

Agentų skaičiaus mažinimo vajas truko neilgai, jis prieštaravo Sovietų valstybės prigimčiai, paremtai įtarumu, budrumu, vienas kito sekimu. Jau 1955 m. balandžio 4 d. Leningrado apygardos vadovybė kiekvienam būriui nurodė sukurti tokį agentų tinklą, kad būtų apsaugota (sovietiniu supratimu) siena. Rekomenduota atkurti ryšius su anksčiau išmestais vertingesniais agentais ir verbuoti naujus. Atsakydamas į tą raginimą, 23-iojo būrio štabas pranešė, kad atkurtas ryšys su 41 agentu, o Jantarno komendantūra, kurios štabe buvo žvalgybos poskyris, atkūrė ryšį su 14 agentų. Į MVD 1-ąjį specialųjį skyrių buvo nusiųstas prašymas atsiųsti archyvinių agentų darbo ir asmens bylas⁵⁴ (archyvinis agentas – buvęs agentas, jo bylos būdavo padedamos į archyvą, tačiau pasikeitus aplinkybėms jis vėl galėdavo pradėti veikti; į asmens bylą būdavo segami dokumentai apie patį agentą, į darbo bylą – jo pranešimai).

Tačiau ir po visų šių pastangų iš pradžių padaugėjo tik patikimų asmenų (tikėtina – vien popieriuje). 1955 m. liepą būrys turėjo 48 agentus, tris susitikimų butus ir 49 patikimus asmenis. Pažymėtina, kad viename iš raštų nurodoma, jog patikimiems asmenims, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, leidžiama sulaikyti sienos pažeidėją⁵⁵.

Vėliau agentų skaičius gerokai padidėjo. 1956 m. pabaigoje 23-iasis PB turėjo 2 rezidentus, 62 agentus, 2 susitikimų butus ir 87 patikimus asmenis. 1957 m. kovą – 2 rezidentus, 61 agentą, 89 patikimus asmenis, 1 susitikimų butą. 1958 m. agentų skaičius išaugo iki 112; su jais, be 2-ojo poskyrio karininkų, pradėjo dirbti 11 iš 18 užkardų viršininkų ir 2 karininkai Klaipėdos kontrolės punkte. Agentų skaičius padidėjo gavus SSRS KGB įsakymą Nr. 00205–57. Iš tų 112 agentų 53, arba 58 proc., buvo žvejai ar žmonės iš jų aplinkos, tarp jų rusų – 38, lietuvių – 49, likusieji – kitų tautybių⁵⁶.

1959 m. pradžioje būrys turėjo 139 agentus, iš jų 2-asis poskyris tiesiogiai dirbo su 93 agentais, komendantūra – su 27, kontrolės punktas – su 19. Turėta ir 3 rezidentai. Antroje metų pusėje turėta 3 rezidentai, 150 agentų, 8 susitikimų butai, 2 konspiraciniai butai ir 4 priėmimo žeminės⁵⁷ (pastarosios – primitivos, rodančios žemą agentūrinio darbo lygį).

1960 m. pirmame pusmetyje buvo dar vienas agentūrinio darbo sukrėtimas – 2-ajam poskyriui nurodyta perimti iš KGB ypatingojo skyriaus pačių kariškių pasieniečių agentūrinį aptarnavimą. Iš ypatingojo skyriaus buvo perimta 10 rezidentų ir 26 agentai kariškiai bei 5 susitikimų butai, išnuomoti iš civilių gyventojų, ir 11 agentų iš vietos gyventojų⁵⁸ (pastarieji čekistams buvo reikalingi daugiausia nustatant kariškių ir vietos gyventojų ryšius). Vienoje iš ataskaitų nurodoma, kad viena svarbiausių operatyvininkų užduočių – tirti kariškių ryšius su vietos gyventojais⁵⁹.

1960 m. gruodžio 16 d. apygardos valdyba pranešė apie naują SSRS KGB tų metų gruodžio 1 d. įsakymą, kuriame nurodyta tobulinti agentūrinį aparatą – iš jo išmesti visus nesugebančius, nepatikimus, atsiskleidusius agentus. Todėl 1961 m. pirmame pusmetyje, be kariškių, būrys turėjo 67 agentus, 5 susitikimų butus, 1 konspiracinį butą ir 116 patikimų asmenų. 1962 m. gegužę turėta tiek pat agentų bei 196 patikimi asmenys. Trijuose susitikimų butuose buvo priimama 21 proc. agentų, kiti – ki-

tose vietose. Karius šnipinėjo 25 agentai, 2 rezidentai ir 69 patikimi asmenys⁶⁰.

Pažymėtina, kad net tie, atrodo, taip kruopščiai patikrinti kariai pasieniečiai, tiksliau – kai kurie iš jų, elgdavosi aiškiai ne čekistiškai, nepatikimai. 1962 m. vasarį iš Minsko buvo pranešta, kad sausio 16 d. dezertyravo, pagrobęs 3 ginklus, 16-ojo PB eilinis baltarusis V. Kutkinas. Jis buvo sulaikytas. Nurodyta, jog kilus nors mažiausiam įtarimui dėl karių patikimumo reikia spręsti klausimą, ar jie gali tarnauti pasienyje. Tų pat metų pabaigoje 23-iajame PB buvo pradėta operatyvinio patikrinimo byla ukrainiečiui iš Rovno eiliniui S. Čiževskiui, kuris priklausė penkiasdešimtininkų sektai⁶¹.

Su kariais pasieniečiais žvalgybininkai dirbo siekdami valstybinių paslapčių bei ginklų išsaugojimo, norėdami išvengti dezertyravimo, išdavystės, taip pat norėdami išsiaiškinti sutrikimus saugant sieną, išvengti ypatingų atvejų. Ne viename rašte nurodoma ypatingą dėmesį kreipti į karius, atvykusius iš Vakarų Ukrainos. Nuolat buvo sekami kariai, mėgstantys pasakoti anekdotus, susirašinėjantys su užsienio šalimis (vieną karį filatelistą žvalgybininkai privertė nutraukti susirašinėjimą) ir kiti, kuo nors netelpantys į valdžios nustatytus rėmus. Už kalbas prieš naują SSKP programą du pasieniečiai buvo perkelti į kitas kariuomenės rūšis⁶².

Prieš 1954 m. vykdytą agentų skaičiaus sumažinimą tarp tuo metu turėtų 141 agento didžiausią agento darbo bylą sudarė 150 lapų, asmens byla – per 100 lapų⁶³. Taigi dirbta ne itin intensyviai, nors lapų skaičius dar ne visada rodo žinių reikšmingumą.

Kaip galima spręsti iš 1955 m. balandžio 1 d. sunaikintų 62 kandidatų į agentus bylų aprašymo, nedaug žmonių – tik trys – atsisakė su pasieniečiais bendradarbiauti, kiti iš kandidatų į agentus buvo išbraukti todėl, kad jau buvo KGB agentais, prieš kitus buvo surinkta kompromituojančių duomenų ir t. t.⁶⁴

Kaip minėta, pasienyje veikė ir kitų KGB žinybų agentūra. Antai 1957 m. Šventosios–

Palangos ruože (kuris visuomet buvo įvardijamas kaip prieš žvalgybai lengviausiai įveikiamas) vien KGB Kretingos rajono skyrius turėjo 58 agentus ir 6 patikimus asmenis, 23-iasis PB tose vietovėse atitinkamai 19 ir 6. Be to, ten agentų turėjo MVD Kretingos rajono skyrius ir karinės dalies Nr. 60103 ypatingasis skyrius⁶⁵.

Agentų atlyginimai. Apie jų dydį tėra fragmentiškų duomenų, iš kurių tik apytikriai galima suprasti, kiek ir kaip agentams buvo mokama. Kaip jau minėta, po J. Stalino mirties sumažėjus (bet neišnykus) tiesioginei šantažo galimybei, materialinis agentų skatinimas įgavo didelę reikšmę (tyrimai rodo, kad nemaža agentams skirtų pinigų dalis tapdavo operatyvininkų grobiu – kai kurie agentai atsisakydavo imti jiems skirtus pinigus, kitiems operatyvininkai liepdavo pasirašyti, kad gavo pinigus, bet jų neduodavo; buvo dar ir kitokių pinigų pasisavinimo variantų).

Viename iš apygardos vadovybės 1955 m. nurodymų rašoma, kad ne tik agentai, bet ir patikimi asmenys turi būti apdovanojami iš 9 straipsnio lėšų (9 straipsnis – lėšos agentų darbui apmokėti). Pastarieji po apdovanojimo sumos turėjo pasirašyti lapeliuose, nurodydami savo tikrą pavardę, vardą, tėvo vardą (agentai pakvitavimuose pasirašydavo jiems duotu slapyvardžiu). Tačiau 1960 m. pabaigoje apygardos valdyba nurodė patikimiems asmenims pinigų nemokėti, o pareikšti padėką ar įteikti dovaną⁶⁶.

1957 m. ketvirtame ketvirtyje būrio agentams apdovanoti iš apygardos valdybos finansų skyriaus buvo gauta 4800 rb. Kaip jie panaudoti, tikrinta lapkričio 29 d. Agentams spalio–lapkričio mėn. buvo išmokėta nuo 50 iki 200 rb, susitikimų butų savininkui – po 100 rb kas mėnesį. Trims agentams operatyvinėms išlaidoms išmokėta po 50–75 rb. Iki to laiko išleista 4500 rb; iš jų 1000 rb. nusiųsta į Jantarino komendantūrą⁶⁷.

1958 m. agentų apdovanojimui buvo skirta 11,5 tūkst. rb, 1959 m. šiems tikslams planuota

gauti 16 tūkst. rb, susitikimų butų išlaikymui atitinkamai 5 ir 6 tūkst. rb, operatyvinėms išlaidoms atitinkamai 2,4 ir 3 tūkst. rb, operatyvinės aprangos įsigijimui ir laikymui – 7,2 ir 20 tūkst. rb. 1958 m. agentūriniam-operatyviniam darbui iš viso gauta 26,1 tūkst. rb, o 1959 m. planuota gauti 45 tūkst. rb. 1958 m. 23-iasis PB nė vienam agentui nuolatinio atlyginimo nemokėjo, to neplanavo ir 1959 m. Vienkartinių išmokų už konkretų darbą planavo 61, o 1959 m. jų planuota 180. Trims žmonėms sumokėta už talkinimą vykdant operatyvines užduotis, tokių išmokų 1959 m. planuota 10⁶⁸.

Žvalgybininkų operatyvininkų darbas. Komunistine ideologija grindžiama sovietinė sistema nepripažino jokių ideologinių kompromisų, funkcionieriai dažnai neskyrė smulkių dalykų nuo rimtų. Todėl ir žvalgybininkai greta rimtų darbų užsiiminėjo paskalų bei anekdotų rinkimu, kišosi į žmonių asmeninio gyvenimo smulkmenas. Apskritai toje totalitarinėje valstybėje jos valdantysis sluoksnius norėjo ir sugebėjo aprėpti beveik viską: nuo žmonių asmeninių reikalų iki gamybinių santykių. Jos pagrindinis ramstis buvo slaptosios tarnybos, tarp jų ir pasieniečiai.

1953 m. dar tebesant gyvai J. Stalino dvasiai, 23-iasis PB suėmė tris žmones – vieną vagį, vieną besislapstantį latvį ir Būtingės gyventoją A. Kazlauską. Apie pastarąjį aktyvistę O. Grabauskaitę pranešė, kad jis viename iš vadų portretų, esančių agitaciniame punkte, išbadė akis. Už tai A. Kazlauskas karo tribunolo buvo nuteistas 25 metams lagerio ir 5 metams po to gyventi be teisių, konfiskuotas visas jo turtas (yra tekę girdėti, kad už Stalino akių išbadymą portrete žmones ir sušaudydavo, motyvuojant tuo, jog tas, kas bado akis portrete, jas išbadytų ir gyvam vadui). 1954 m. užfiksuota, pranešus iš 3-iosios komendantūros, kad tarybinio ūkio darbininkas Dubkovas „būdamas girtas pasakoja daug anekdotų, kurių dalis yra antisovietiniai“. Žvalgybininkai, sužinoję, kad vienas seržantas kartais pasiklauso „Amerikos

balso“, prašė apie tai informacijos dalinio ypatingojo skyriaus⁶⁹.

1954-aisiais, čekistų pasimetimo ir netikrumo metais, gavus Leningrado apygardos valdybos nurodymus, rugpjūčio mėn. buvo masiškai deginamos žvejų asmens bylos. Jose buvo įvairių patikrinimų, iš įvairių įstaigų bei agentų gauti visi pranešimai apie tam tikrą žvejį. Kiekvienoje byloje vidutiniškai buvo apie 20 lapų, storiausiose – iki 40 lapų. Kasdien būdavo sudeginama maždaug 100 bylų⁷⁰. Dauguma tų bylų vėliau, matyt, buvo atkurtos, nes apie žvejus vėl buvo siunčiami paklausimai į jų ankstesnes gyvenamąsias vietas.

Pamokymai. Apygardos vadovybė būriui nuolat duodavo įvairių nurodymų, pasieniečiai būdavo šviečiami, stengtasi išlaikyti jų kovingumą, ryžtą veikti. 1954 m. gruodžio 12 d. apygardos viršininkas gen. mjr. Mironenka, aptardamas 8-ojo PB žvalgybos klaidas, rašė, jog apie bet kurio žmogaus „išdavikiškas užmačias“ (t. y. apie ketinimą pabėgti iš SSRS) turi būti tuoj pat pranešta į apygardą. Atsiskleidus agentui (t. y. aplinkiniams sužinojus, jog jis dirba slaptosioms tarnyboms) turi būti išsiaiškinta, kas dėl to kaltas, kaltininkai nubausti ir apie tai turi būti pranešta apygardai. Kitame rašte patikslintos bendradarbiavimo su KGB detalės. Nurodyta, kad į pirmines sienos pažeidėjų apklausas KGB atstovų nereikia kviesti, o jiems pranešti tardymo rezultatus⁷¹.

Gilintasi į KGB ir pasieniečių sąveiką. Valdyba rašė, jog KGB dažnai pateikia pradinius duomenis apie norinčius pabėgti asmenis, bet toliau ryšys nutrūksta ir tuo viskas baigiasi. Nurodoma, jog iš KGB organų reikia reikalauti tolesnio tyrimo duomenų, o įtarimams pasitvirtinus, norintį pabėgti asmenį kartu su KGB „imtis aktyviai agentūriškai apdoroti“. Būrys 1956 m. vasarą iš apygardos viršininko gavo pylos už tai, kad į būrio aptarnaujamus vandenius užsienio škunos buvo atvilkta sugedusiu motoru žvejų valtis, o pasieniečiai net neišsiaiškino, kurios valstybės ta škuna buvo. Nu-

rodyta išsiaiškinti visus atvejus, kai bendraujama su užsienio žvejais⁷².

Apygardos vadovybė 1956 m. vasarą pranešė, kad Bresto pasieniečiai neleistinais pasielgė – per atskirą kontrolės punktą praleido „valstybinį nusikaltėlį“, kurio buvo ieškoma nuo 1954 m., ir jį sulaikė tik KGB⁷³ (ieškomų vadinamųjų „valstybinių nusikaltėlių“ aprašymai su jų nuotraukomis būdavo išsiuntinėjami visoms čekistinėms žinyboms).

Nors apygardų vadovybė nuolat keitėsi, ji vis didino būrio darbo krūvį. 1958 m. Vakarų apygardos štabas nurodė pasieniečiams apdoroti ir sekti kiekvieną asmenį, turintį „išdavikiškų užmačių“, nesvarbu, ar jis gyvena pasieniečių operatyvinio aptarnavimo zonoje ar ne. Dar viename vadovybės pamokyme po darbo patikrinimo 1959 m. pradžioje rašoma, jog pasieniečiai operatyvininkai nenoriai pildo operatyvinės apskaitos bylas todėl, kad neturi kvalifikuotų agentų, sugebančių įsiskverbti į uždara žmonių ratą, ir apskritai nenori imtis kruopštaus operatyvinių bylų pildymo darbo. Nurodyta dirbti ne vien su turinčiais „išdavikiškų užmačių“ asmenimis, bet ir su nacionalistais. Tų pat metų viduryje datuotame vadovybės rašte pažymima, kad turima daug prastų agentų. Ne visi agentai supažindinami su ieškomų „valstybinių nusikaltėlių“ nuotraukomis ir požymiais. Agentai netikrinami⁷⁴, t. y. netikrinama, ar jie viską perduoda, ką sužino, ir ar perduoda teisingai ir tiksliai.

Sienos režimo pažeidimai. Svarbiausias pasieniečių darbas – nieko nepraleisti per sieną be leidimo tiek iš vienos, tiek iš kitos pusės. Sovietinės valstybės sienos buvo aklinais uždarytos beveik visiems – jas kirsdavo tik labai nedaug išrinktųjų sovietinių piliečių bei šiek tiek iš anapus sienos užsieniečių, kurie buvo bemaž nuolat sekami. Sudėtingesnė padėtis buvo uostuose, į kuriuos įplaukdavo užsienio laivai. Kelias dienas ar net savaites uoste stovinčio laivo jūrininkų neišleisti į krantą sovietai nedrįso – tai būtų buvę per daug skandalinga. Be to, čekistai

ir iš to stengėsi išgauti naudos – įvairiais būdais, dažnai pasitelkę net laisvo elgesio moteris, verbuodavo užsieniečius.

Sienos kirtimas buvo laikomas didžiuliu nusikaltimu. Sulaikytas mėginantis kirsti sieną žmogus paprastai būdavo nuteisiamas 10 metų lagerio, kartais būdavo siunčiamas ir į psichiatrijos ligoninę. Nuo sienos 10–15 km nutolę pasienio rajonai taip pat turėjo savo režimą, į tas zonas buvo galima įvažiuoti tik gavus specialius leidimus. Palangos kurortas labai trukdė pasieniečiams, sovietai nedrįso (tikriausiai dėl techninių kliūčių) įvesti važiuojantiems į kurortą leidimų. Tačiau kitose vietose pažeidę pasienio režimą asmenys būdavo sulaikomi, tardomi, sumokėję baudą paleidžiami ir ilgam, gal net visam laikui, patekdavo į KGB stebėjimo lauką – apie tokius žmones būdavo renkami duomenys, neretai juos sek-davo agentai ir t. t.

1954 m. nedaug tenuveikta. Tų metų pirmame ketvirtyje pasieniečiai nesulaikė nė vieno sienos pažeidėjo, nesusėmė nė vieno pasienio zonoje, nesulaikė kontrabandos. 1955 m. buvo sulaikyti 189 pasienio režimo pažeidėjai. Sienos pereiti nebandė niekas. 24 pasienio režimo pažeidėjus milicija nubaudė nuo 25 iki 100 rb bauda, kiti buvo paleisti arba išsiųsti iš pasienio zonos. Sulaikius pasienio režimo pažeidėją, būdavo surašomi pasienio režimo taisyklių pažeidimo protokolas ir sulaikymo protokolas. Sulaikymo protokole buvo 25 klausimai.

Žmogaus, patekusio į įtarimų lauką, nors jis „nusikalto“ visai kitomis aplinkybėmis, operatyvininkai iš savo akiračio neišleisdavo metų. Toks buvo Šventosios gyventojas Renkaitis; jis nuo 1944 m. pavasario iki karo pabaigos kėlė į Švediją tiek nuo vokiečių, tiek nuo rusų bėgančius asmenis.

Kilus abejonių dėl žvejų patikimumo, iš jų būdavo atimami leidimai išplaukti į jūrą. Atimdavo ir pasieniečiai, ir KGB. 1955 m. antrame pusmetyje pasieniečiai atėmė leidimus iš trijų žvejų, KGB – iš dviejų⁷⁵.

1956 m. per devynis kartus buvo sulaikyta 20 sienos pažeidėjų – užsienio žvejų škunų įgulų narių, kurie pasienio vandens zoną kirtę žvejodami. Vienas Klaipėdos jūrininkas, totorius, tapo „išdaviku“ – pabėgo Danijoje, laivui plaukiant sąsiauriais⁷⁶ (paprastai sovietiniams laivams plaukiant siaurais Danijos sąsiauriais į Atlantą ar atgal, norintys pabėgti jūrininkai iššokdavo iš laivo ir plaukdami bandydavo pasiekti krantą; plaukiant tomis vietomis, būdavo mobilizuojamas visas laive esantis partinis ir KGB aparatas).

Laisvės troškimas žmonėms yra įgimtas ir jie iš Sovietijos kalėjimo bėgo nepaisydami didžiulės rizikos. Ne išimtis buvo ir lietuviai. 1957 m. liepos 13 d. baidare į Švediją bandė nuplaukti Antanas Sakalauskas; jis buvo sulaikytas 62 mylios nuo kranto po trijų dienų. Bėglys gavo palyginti švelnią bausmę – tik dvejus metus lagerio. Mečislovas Ancevičius tų metų vasario 20 d. plaukdamas vidutiniu žvejybos traleriu Nr. 4284 Zundo sąsiauriu, 3 mylios nuo Danijos krantų, išsoko už borto, bet buvo įgulos pastebėtas ir sulaikytas. Jam buvo iškelta baudžiamoji byla, bet psichiatrai ekspertai jį pripažino šizofreniku ir jis buvo uždarytas į psichiatrijos ligoninę⁷⁷. (Beje, kitamintį paskelbti psichiškai nesveiku Lietuvoje dar nebuvo taip įprasta kaip kitose sovietinėse respublikose, ypač Rusijoje; partiniai ir čekistai pripažino, kad lietuviai gali būti „buržuaziniais nacionalistais“ ir nebūdami psichiniais ligoniais. Kitaminčius Lietuvoje teisdavo ir siūsdavo į lagerius, o septintajame dešimtmetyje – tikriausiai ir vėliau – dauguma rusų kintaminčių prieš teismą keliems mėnesiams būdavo uždaromi į psichiatrijos ligonines su tikrais bepročiais ir tik gavus tų ligoninių psichiatrų išvadą būdavo teisiami. Galimas daiktas, dalis jų tose ligoninėse likdavo ilgą, nes, kaip pasakojo jose pabuvę žmonės, jie ten sutiko labai šviesių asmenybių, kurios ir padėdavo jiems – aštuoniolikmečiams, dvidešimtmečiams – tuose namuose iš tikrųjų neišprotėti.)

1958 m. pirmame pusmetyje buvo sulaikyta 17 užsieniečių žvejų – jūrų sienos pažeidėjų. Sulaikyti ir du Kauno mokiniai, 1958 m. birželio 9 d. norėję patekti į prancūzų laivą. Raimondas Milkevičius ir Arnoldas Gogelis, kaip nepilnamečiai, garantavus tėvams, buvo jiems perduoti⁷⁸ (tai buvo, ko gero, vienas iš nedaugelio humaniškų ir protingų čekistų sprendimų).

1958 m. pirmame pusmetyje iš laivo Katagato sąsiauryje plaukdamas bandė pabėgti Klaipėdos jūrininkas Viktoras Miamlinas, kilęs iš Novosibirsko. Jis, kaip ir M. Ancevičius, buvo sugautas ir po „tyrimo“ paguldytas į Vilniaus psichiatrijos ligoninę⁷⁹ (pažymėtina, jog kruopščiau ir sudėtingiau už jūrininkus mediciniškai būdavo tikrinami tik lakūnai, todėl tikimybė, kad tarp jūrininkų patektų psichikos ligonis, būdavo menka, o dar menkesnė, kad tuo ligonių būtų asmuo, norintis bėgti iš Sovietų Sąjungos).

Tuo tarpu Vakarų apygardos štabas pranešė, jog per 1958 m. septynis mėnesius prieš visų Sovietų Sąjungos sienų buvo sulaikyta 50 psichiškai nesveikų, kurčių ir kitokių ligonių. Pasak štabo, dalis jų yra iš tikrųjų nesveiki, kiti tik apsimeta; nurodyta nustatyti nesveikus, kitus teisti⁸⁰. Šiais ir panašiais paisytais stengtasi įtvirtinti nuomonę, jog iš Sovietų Sąjungos bėga daugiausia psichiškai nesveiki asmenys.

1962 m. sausio 15 d. valtimi į Švediją bandė pabėgti kaunietis Sigitas Vytas Akelaitis, pabėgęs iš Vilniaus psichiatrijos ligoninės. Jis buvo sulaikytas ir vėl ten grąžintas. Pats S. V. Akelaitis teigė, kad jis nėra psichikos ligonis ir ligoninėje laikomas prieš jo valią. Tais metais švedų laivu su padirbtais dokumentais pabėgo Klaipėdos gyventojas A. Bružas. Čekistų teigimu, tokių užmačių turėjo dar 32 pasienio zonos gyventojai. Pasieniečiams kėlė nerimą tai, kad spalio mėn. Palangoje du kartus buvo pasirodę atsišaukimai⁸¹. Pasipriešinimo okupacijai apraiškos buvo glaudžiai siejamos su bandymais pabėgti iš Sovietų Sąjungos.

Sienos apsauga. Iš žvalgybos poskyrio dokumentų nevisiškai galima suprasti, kaip buvo įtvirtintas pasienis, kokie įrenginiai naudoti jo apsaugai. Aišku tik, kad sienos apsauga nuolat buvo stiprinama, tam naudojant naujausius technikos išradimus.

Prie SSRS 12 mylių teritorinių vandenų pasirodžius greitaeigiams, daugiausia anglų, lokatoriais aprūpintiems kateriams, iš kurių į krantą galėjo būti išlaipinti žvalgai, apygardos vadovybė įsakė suaktyvinti užkardų, laivų, stebėjimo ir prožektorių postų darbą. Pastariesiems nurodyta pasitelkti ir rezervinius postus. Taip pat nurodyta radiolokatoriais stebėti visą 12 mylių pločio pakrančių teritorinių vandenų juostą. Liepta visoms tarnyboms veikti sutartinai, palaikyti ryšį. Iš žvalgybos laivų nurodyta sudaryti paieškų grupes, kurios, teritorinių vandenų pažeidėjams pasipriešinus, juos sunaikintų⁸².

Būrio vadovybė sienos apsaugai prašė aprūpinti būrį technika. 1956 m. iš apygardos prašyta katerio Kaliningrado įlankai saugoti, nes joje dirbo 263 žmonės, 118 motorinių ir irklinių žvejų valčių, iš Lenkijos kasdien atplaukdavo 5–6 laivai su anglimi ir visa tai be katerio būdavo sunku suvaldyti⁸³.

Šeštajame dešimtmetyje pasieniečiai dar gerokai vargo ir daugelį darbų įveikdavo tik didelėmis fizinėmis pastangomis. Antai 1958 m. metinėje ataskaitoje į Minską, be visa ko, būrio vadovybė prašė įvairių techninių priemonių, taip pat iš 9 straipsnio lėšų leisti operatyvininkams nusipirkti 4–5 dviračius⁸⁴.

Buvo griebiamasi ir smulkių, iš senų laikų žinomų gudrybių. Visą laiką pasieniečiams rūpėjo, kaip užkirsti kelią vienam iš galimų ir tikėtinų pabėgimo iš Sovietų Sąjungos būdų, kai į krantą iš užsienio laivo išlipa vienas žmogus, o įlipa kitas, dažniausiai labai panašus į užsieniečių. Po kurio laiko, jau laivui išplaukus, pristatydavęs užsieniečių, teigdamas, kad jį girtuokliaujantį apvogė, taip pat pavogė visus dokumentus. Šiuo klausimu KGB Klaipėdos įgaliotinis parašė 12 paragrafų raštą, jame kėlė mintį, jog antspaude, kurį kontrolės punkto

kontrolieriai dėdavo į krantą išlipančių užsieniečių dokumentuose, reikia įtaisyti sąlyginį mažytį ženklą – brūkšnelį, tašką ir pan., pagal kurį būtų galima nustatyti, ar dokumentas nėra suklastotas⁸⁵.

Darbas su agentais. Agentai – viso operatyvinio darbo pagrindas, nuo jų darbo kokybės ir intensyvumo priklausė surinktų žinių vertingumas. Pasieniečiai operatyvininkai dirbo vadovaudamiesi „SSRS MVD pasienio kariuomenės agentūrinio-operatyvinio darbo nuostatais“. 1957 m. balandžio 2 d. pasieniečius perdavus iš MVD į KGB pavaldumą, šiuose nuostatuose, matyt, nedaug kas buvo pakeista. Be jų, vadovautasi SSRS vidaus reikalų ministro (nuo 1957 m. – KGB pirmininko) įsakymais ir SSRS pasienio kariuomenės vadovybės ir apygardos vadovybės nurodymais.

Beje, čekistai labai stengėsi sutaurinti savo agentų darbą, kad skundikiška, dažniausiai politiškai motyvuota veikla taptų patrauklesnė. Viename iš vadovybės 1962 m. dokumentų rašoma: „Kai kurie operatyviniai darbuotojai silpnai auklėja agentus, neįskiepia jiems pasididžiavimo dėl pareikšto pasitikėjimo priklausyti slaptam čekistinių organų aparatui“⁸⁶.

Kaip žinome, po J. Stalino mirties tarp čekistų kurį laiką vyravo tam tikras pasimetimas, nes partinė vadovybė, bijodama čekistų visagalybės, bandė – ir gana sėkmingai – juos galutinai palenkti savo valdžiai. 1954 ir 1955 m. pradžioje įvairioms čekistinėms žinyboms buvo nurodyta sumažinti slaptųjų agentų skaičių, o didinti patikimų asmenų skaičių, taip siekiant kuo daugiau sovietinių žmonių, kurių didžioji dalis, partijos ideologų nuomone, buvo ištikimi ir net fanatiški komunistų ideologijos sekėjai, įtraukti į sovietinės valstybės apsaugą.

1955 m. kovo 30 d. Leningrado apygardai pranešta, kad 23-iasis PB jau turi 19 patikimų žmonių; visi jie yra nepartiniai ir nekomjaunuliai, gyvena gyvenvietėse, per kurias, tikėtina, eis galimi sienos pažeidėjai. Gavus iš KGB organų specialaus patikrinimo teigiamus

rezultatus, buvo rengiamasi užverbuoti dar 24 patikimus asmenis.

1955 m. pabaigoje būrio vadovybė rašte apygardos viršininkui pažymėjo, kad, padidinus operatyvinio aptarnavimo teritorijos ribas, štabo darbuotojai ne visada gali laiku suspėti gauti operatyvinės padėties duomenis, todėl prašė leisti penkiems užkardų viršininkams (3 majorams ir 2 kapitonomams), jau dirbusiems su agentais, turėti po 3 agentus. Apygardos viršininkas gen. mjr. Nikiforovas atsakė, kad tiems 5 karininkams leidžiama dirbti su agentais, „vadovaujantis nurodymais, mano duotais vietoje“⁸⁷.

Nuo 1956 m. vėl smarkiai išplėsta agentūrinė veikla, matyt, įsitikinus, kad pusiau mėgėjiška veikla negarantuoja tokio saugumo, kokį įsivaizdavo komunistai ir čekistai. Vasario mėn. apygardos viršininkas informavo, kad padidėjo iš užsienio atvykstančiųjų ir išvykstančiųjų skaičius, todėl Talino, Rygos, Ventspilio, Liepojos, Klaipėdos ir Kaliningrado kontrolės punktuose leidžiama 2-ojo poskyrio karininkams, kontrolės punktų vadovybei ir gerai parengtiems kontrolieriams organizuoti agentūrinį darbą. Klaipėdos kontrolės punkte su agentais leista dirbti dviem majorams ir trimis kapitonomams. Nuo 1962 m. pasieniečiams leista dirbti operatyvinį darbą Klaipėdos uoste⁸⁸.

1956 m. pasienio apsaugai pradėta plačiai naudoti ne tik agentus, iš dalies patikimus asmenis, bet ir iš vietinių žmonių sudarytas vadinamąsias paramos brigadas. Mažesnėse gyvenvietėse ir laivuose, be paramos brigadų, buvo kuriamos ir paramos grupės. 1955 m. tokias brigadas numatyta sudaryti Darbėnuose, Naušėduose, Kretingoje, Kartenoje, Kašučiuose, Aukštuoliuose (?). 1956 m. veiklos plane numatyta turėti bent po vieną agentą visose pasienio zonos gyvenvietėse, papildomai užverbuoti 8 agentus Klaipėdos uoste, įsigyti po agentą tarp vairuotojų ir konduktorių, važinėjančių maršrutais Klaipėda–Liepoja, Klaipėda–Šventoji, Klaipėda–Palanga, taip pat Kretingos, Kretingalės ir Girulių geležinkelio stotyse. Numaty-

ta patikrinti žeminių, kuriose priimami agentai, būklę.

Beje, pasieniečiams, kurių darbas buvo gana konkretus ir dažnai reikėdavo priimti konkrečius ir skubius sprendimus, nelabai tiko patikimi asmenys; apie tai rašė būrio viršininkas plk. Kolesnikas. Jo manymu, patikimus asmenis tikslinga iš agentūrinio darbo pašalinti, nes pasienyje jie tik dekonspiruojasi, o kadangi į centralizuotą apskaitą neįtraukiami, tai gali dirbti dviem organams⁸⁹. Vis dėlto patikimų asmenų nebuvo atsisakyta, bet darbas su jais pamažu buvo perduotas vadinamiesiems nežvalgybiniam karininkams, dirbantiems užkardose. Devintajame dešimtmetyje tokie karininkai turėjo po 6–8 patikimus asmenis.

Įdomus dokumentas – pasieniečių gen. mjr. Zirjanovo nurodymai. Iš septyniolikos nurodymų dešimtas yra toks: „Operatyvinį darbą laikyti svarbiausiu saugant valstybės sienas“. Pasak jo, karininkai žvalgai privalo turėti po 12–15 agentų, užkardų viršininkai – po 1–3 agentus. Gen. mjr. Zirjanovo manymu, reikia turėti daugiau agentų, mažiau patikimų asmenų. Jis siūlė patrulius siųsti iki 15 km nuo sienos. Paskutinis nurodymas toks: „KGB vadovybė laukia ir tikisi, kad pasienio kariuomenė atgaivins šlovingas kovos tradicijas, atgaivins pasieniečių šlovę, atgaivins visa tai, kas iš dalies buvo prarasta per pastaruosius metus“⁹⁰. Ši tirada rodo, kad bent kiek liberalesnį požiūrį į sienų apsaugą ir apskritai į slaptųjų tarnybų reikšmės susilpninimą po J. Stalino mirties čekistų generolai sutiko priešišškai ir tikėjosi, jog čekistų visagalybė sugriš. Iš tikrųjų tai ir įvyko, tik viskas buvo daroma labiau užslėptomis formomis, daugiau suderinant partijos ir slaptųjų tarnybų galias, didinant jų sąveiką.

1955 m. apie 20 proc. pasienio režimo pažeidėjų buvo sulaikyti pranešus agentams ir patikimiems asmenims, kiti – pasieniečių, milicijos, kitų valdžios atstovų pastangomis. 1955 m. antrame pusmetyje buvo sulaikyti net 349 pasienio režimo pažeidėjai. Visi jie buvo filtruoti ir patikrinti KGB–MVD jų gyvenamo-

siose vietose. Agentai pranešė apie Kretingos rajone dar besislapstančius partizanus J. Šlimą ir Bronių Sabalių. Stebina tų laikų pasieniečių dar varginga buitis, nes nurodoma, be susitikimų butų, įrengti žemines „kokybiškam agentų priėmimui ir auklėjimui“⁹¹.

1957 m. pirmame pusmetyje buvo sulaikyti net 236 pasienio režimo pažeidėjai, iš jų agentams pranešus sulaikyti 26, t. y. agentų dėka sulaikyta tik apie 10 proc. pažeidėjų. Tai čekistus vertė verbuoti dar daugiau agentų ir kelti jų kvalifikaciją.

Viename iš 1956 m. planų rašoma, kaip elgtis pasirodžius prieš žvalgams. Tuo pat turėjo būti išsiunčiamos ginkluotos operatyvinės grupės, blokuojami keliai; agentai ir patikimi asmenys turėjo stebėti visas viešas vietas. Nurodyta agentų paieškai pasitelkti dar vieną sovietinės visuomenės grupę – sovietinių partinių aktyvą⁹². Matyt, prisiminta, kokį vaidmenį šie kolaborantai atliko partizaniniame kare ir valstiečius suvarant į kolūkius.

1958 m. LSSR KGB prie MT pirmininko K. Liaudžio pasirašytame plane apie pasienio Kretingos rajono saugojimą rašoma, jog tą ruožą saugo 58 KGB agentai, 16 patikimų asmenų, 1 rezidentas, turima 3 susitikimų butai, būrys tam tikslui turi 24 agentus ir 11 paramos brigadų, jose – 131 žmogus. Plane numatyta, kurie agentai prireikus žvalgys miškelius, kurie – bufetus, parduotuves, kurie – kokio kelio atkarpą ir t. t. Taip pat nurodyta, kokiomis jėgomis bus blokuojamos atskiros vietovės⁹³.

1960 m., panaikinus Jantarno komendantūrą ir pailgėjus ryšio kanalams bei apskritai sumažinus pasieniečių skaičių, 23-iojo PB viršininkas pplk. Silajevas prašė valdybos leidimo įkurti 1–2 rezidentūras. Dar rašė, jog reikia plėsti ryšius su vietos gyventojais. Patys pasieniečiai, matyt, jau buvo šį tą nuveikę: „Šiuo metu, nutarus vietiniams partiniams organams, pasienio rajono gyvenvietėse 10–20 km nuotoliu [nuo sienos] sudarytos pasieniečių [rėmimo] draugovės“. Pasieniečiai karininkai – šių draugovių štabų viršininkų pavaduotojai. Padidėjo

darbo apimtis, nes KGB ypatingojo skyriaus funkcijos tarp karių pasieniečių perduotos būrio operatyviniam poskyriui. Taigi nuo tų metų pasieniečiai operatyvininkai dirbo ne tik su vietos gyventojais agentais, bet ir su kariais pasieniečiais, juos sekė, tikrino, tarp jų verbavo agentus. Nuo tol operatyvinio poskyrio planuose būdavo du skyriai – darbo su kariais ir darbo su pasienio zonos gyventojais⁹⁴.

Agentai buvo mokomi – jiems nurodoma, kad „norint nustatyti galimą kapitalistinių šalių agentų iškėlimą“, reikia apkeliauti žvalgant tam tikrą maršrutą, tarkime, Šventoji–Kalgraužiai–Drušuliai (?)–Medamiškiai ir atgal. 1956 m. planuose rašoma, kad tokių keliaujančių, vadinaujų maršrutinių agentų turėta 11. Didėjant agentų skaičiui ir čekistams vis labiau skverbiantis į žmonių gyvenimą, buvo didinamas rezidentūrų skaičius. 1977 m. pabaigoje rezidentūras su 2–5 agentais numatyta įkurti beveik visose užkardose⁹⁵.

Nuolat ieškota naujų būdų bei veiklos formų siekiant kuo daugiau žmonių įtraukti į čekistinį darbą, kad jie taptų represinio darbo talkininkais. 1960 m. pabaigoje Leningrado apygardos vadovybė nurodė visuose į užsienį plaukiančiuose laivuose talkinant partiniams organams sudaryti liaudies draugoves, o iš jų narių – apžiūros grupes, kurių nariai, gerai žinodami laivo užkaborius, jį apžiūrėtų prieš išplaukiant į užsienį⁹⁶. Apžiūros tikslas – ne patikrinti, kaip laivas paruoštas kelionei, bet ieškoti norinčiųjų pabėgti ar ką nors iš šalies išvežti. Viename 1962 m. plane rašoma, jog reikia su žvejų ūkių vadovais ir KGB performuoti žvejų brigadas ir grandis taip, kad kiekvienoje žvejų valtyje būtų po partijos narį arba patikimą asmenį⁹⁷. Taip buvo stengiamasi įgyvendinti seną, dar Vladimiro Lenino išsakytą mintį, kuri skambėjo maždaug taip: „Kiekvienas geras komunistas turi būti geru čekistu“.

1961 ir 1962 m. iš kariškių ir jų aplinkos agentų buvo gauta tiek signalų, vertų operatyvinio dėmesio (atitinkamai vienais ir kitais metais): apie nacionalistines kalbas – 5 ir 0, netinkamų

kalbų – 6 ir 4, apie civilių norą nusikalstamais tikslais užmegzti ryšį su kariškiais – 3 ir 1, grasinimai prieš vadovybę panaudoti ginklą – 3 ir 2, apie karių ryšį su įtartinais civiliais – 6 ir 4, apie kariškių susirašinėjimą su kapitalistinių šalių gyventojais – 2 ir 0, apie didelius trūkumus saugant sieną – 21 ir 12, apie netinkamą ginklų ir šovinių apsaugą – 6 ir 2.

1962 m. gegužę buvo tikrinamas Minsko grupės pasienio būrių darbas. Patikrinimo akte rašoma, jog 1961–1962 m. grupės pasieniečiai sulaikė 170 sienos pažeidėjų – iš Lenkijos į SSRS vykusius 105, iš SSRS į Lenkiją – 65. Remiantis agentų duomenimis sulaikyti 23 norėję pabėgti iš SSRS asmenys, arba 35 proc. to siekusių⁹⁸.

Pasieniečiai operatyvininkai brovėsi ir į mokyklas. Viename 1962 m. plane numatyta sekti Palangos vidurinės mokyklos mokinius Trečioką ir Murauską, nes jie bendravo su Giedros ir Mikalausko 4 žmonių grupe, norėjusia iš Gargždų oro uosto lėktuvu Jak–12 pabėgti į Švediją⁹⁹.

1973 m. būrio agentūrinių-operatyvinių priemonių plane numatyta agentus išmokyti šaudyti (matyt, tai buvo agentų grupės ruošimo „ypatingam atvejui“ pradžia). Tais pat metais planuota paruošti kelis agentus, kurie galėtų dirbti kamerų agentais, kad išgautų žinių iš sulaikytų sienos pažeidėjų ir pasienio režimo pažeidėjų. Apie tuos „ypatingo atvejo“ agentus, sutelktus į agentūrines grupes, rašoma 1975 m. planuose¹⁰⁰. (Šios agentų grupės, neveiklios taikos metu, bet apmokytos šaudyti ir diversijų metodų, turėjo pradėti veikti kilus karui ir atsidūrusios prieš užnugaryje. Sovietų Sąjungai sugriuvus, jos nieko neveikė, nors KGB rajonų skyriai tokias grupes daugmaž realiai ar pusiau fiktyviai buvo sudarę kiekviename rajone; į jas buvo įtraukta daug miškininkų.)

Kova su kontrabanda. Šiek tiek prasivėrus Sovietų Sąjungos jūrų uostams, juose prasidėjo gana gyva kontrabandinė prekyba. Ją lėmė tai, kad SSRS daugelio prekių kainos buvo nerea-

lios, tokios, kokias nustatė valstybė; kita vertus, labai trūko plataus vartojimo prekių, kurių užsienyje buvo perteklius. Nors su kontrabanda buvo kovojama gana griežtai (už dideles aukso, valiutos spekuliacijas kurį laiką net buvo skiriama mirties bausmė), ji gyvavo visą sovietinį laikotarpį, o paskutiniaisiais tos valstybės gyvavimo metais tiesiog klestėjo. Žmones traukė galimybė uždirbti daug pinigų.

Su kontrabanda kovojo muitininkai, milicija, net KGB, bet daugiausia – pasieniečiai, kaip sunkiausiai paperkami. Peržiūrėtose pasieniečių bylose apie kovą su kontrabanda užsimenama retai.

Bene pirmoji žinia apie kontrabandą yra 1956 m. sausio 1 d. iš apygardos gauta informacija, jog Odesoje iš užsienio jūreivių superkami įvairūs užsienietiški daiktai. Sausio pabaigoje nurodyta labiau kontroliuoti kontrabandą, veiksmus koordinuojant su KGB ir milicija. 1956 m. vasarą būrio viršininkas plk. Kolesnikas įsakė Pionerskio ir Klaipėdos kontrolės punktams sustiprinti kontrolę, neleisti rusiškos valiutos išvežti į užsienį¹⁰¹.

Dokumentai. Kaip ir visa sovietinė sistema bei jos sudedamoji dalis – represiniai organai, pasieniečiai buvo gerokai subiuokratėję. Nors jų raštai, palyginus su kitomis struktūromis, pavyzdžiui, KGB, buvo kur kas dalykiškesni, be lėkšto politikavimo, vis dėlto kai kurie jų, ypač planai, buvo didžiuliai – siekdavo iki 30 lapų.

Į užkardas komandiruotiems 2-ojo poskyrio karininkams (komandiruodavo paprastai 2–5 dienoms) būdavo surašomos 5–10 punktų užduotys, kuriose būdavo nurodoma, ką toje komandiruotėje daryti. Grįžę iš komandiruotės karininkai rašydavo raportus-ataskaitas.

1955 m. lapkričio 1 d. Pabaltijo apygarda 2-ajam poskyriui nurodė, koks turi būti sudaromas planas, jei į pasienį būtų išmesti prieš agentai. Jiems likviduoti – paimti ar sunaikinti – turėtų būti pasiųstos visos ne tik pasieniečių ir agentų pajėgos, bet ir per ypatinguosius skyrius pasitelkiama sovietinė armija¹⁰².

Būdavo sudaromi mėnesiniai susitikimų su agentais planai. Paprastai plane kas mėnesį būdavo numatomi du susitikimai: vienas – planinis, kitas – kontrolinis. Nurodoma, su kuriais agentais tą mėnesį susitikti nenumatoma.

Septintajame dešimtmetyje pasienio kariuomenės apygardos vadovybei siunčiamus pranešimus sudarė tokie skyriai: operatyvinė padėtis, agentūrinio-operatyvinio darbo rezultatai, operatyvinis darbas Klaipėdos kontrolės punkte, agentūrinis aparatas, pažeidėjų sulaukymas ir filtracija, pasiūlymai. Pamažu planai sudėtingėjo ir aštuntojo dešimtmečio pabaigoje atsirado tokie skyriai: darbas su operatyvinėmis bylomis ir signalais, darbas su patikimais asmenimis, analitinis darbas, organizacinės priemonės, darbas su karininkais.

Nuo 1957 m. pabaigos vyriausiajai pasienio kariuomenės valdybai pradėtos siųsti kontržvalgybinės suvestinės apie atskirus čekistams įtartinus žmones, apie kuriuos gauta duomenų iš KGB ar savų agentų. Pirmiausia aprašoma, kas sužinota, vėliau rašoma „Pažyma“ – kas žinoma apie tą žmogų ar jų grupę, toliau – „Priemonės“, ko imtasi norint tą žmogų ar jų grupę neutralizuoti, t. y. padaryti sovietinei sistemai nepavojingą. 1962 m. 10-tyje likusių kontržvalgybinių suvestinių daugiausia aprašomi su kariskiais susiję įvykiai. Pirmoje suvestinėje rašoma apie mokomojo punkto kareivį M. Robačenką, kuris, anot operatyvininkų, tingi, nedirba, „nesveikais politiskais mąstais“. Nutarta spręsti, ar jis tinka tarnauti pasienyje (paprastai tokius kareivius išsiųsdavo į statybos batalionus). Viename iš agentų pranešimų, įdėtų į suvestinę, rašoma, kad grandinis B. Čičkinas Karklininkuose turi merginą lietuvę Vitą, su kuria norėdamas pasimatyti kelis kartus iš dalinio išėjo be leidimo. Be to, jis bendrauja su daugeliu vietos gyventojų. Nutarta patikrinti Vitą ir jos aplinką. Ketvirtoje 1962 m. suvestinėje plačiai rašoma apie Klaipėdos bažnyčios nacionalizavimą (apie tai jau buvo rašyta ir ankstesnėse suvestinėse). Pažymima, jog prie bažnyčios pradėjus rinktis žmonėms, visi Klaipėdos opera-

tyvininkai – KGB, milicijos, pasieniečių – prie jos budėjo kelias dienas. Iš Kauno „tvarkai palaikyti“ buvo komandiruota 300 milicijos mokyklos kursantų. Apkaltinus smulkiu chuliganizmu, už priešinimąsi nacionalizacijai buvo nužudyti 17 žmonių. Dar kitose suvestinėse rašoma apie Šventojoje gyvenančią laisvo elgesio moterį Z. G., kuri kareiviams siuntinėja pornografines nuotraukas. Ji perspėta – jei ir toliau siuntinės, jai bus iškelta baudžiamoji byla. Apie seržantą Runajevą rašoma, kad jis artimai draugauja su Šventosios gyventoja J. Ž., kurios pusbrolis gyvena Švedijoje. Operatyvininkas jam liepė santykius nutraukti. Dar vienoje suvestinėje minimas faktas, kad iš Gargždų oro uosto bandė pabėgti 4 lietuviai¹⁰³.

Rusų pasieniečių šnipų darbai. Matyt, kurį laiką 23-iojo PB žvalgybininkams nebuvo keliamos užduotys turėti savų šnipų tarp užsienio jūrininkų ir apskritai užsienio šalyse. Iki septintojo dešimtmečio apie rusų pasieniečių agentus užsieniečius buvo tik užsimenama. 1956 m. pradžioje laikinai apygardos viršininko pareigas ėjęs gen. mjr. Pavlovas rašė, jog atskiro Rygos kontrolės punkto viršininkas pplk. Širokovas, siųsdamas į užsienį agentą, nenuslėpė to nuo kitų, su užduotimi nieko bendro neturinčių karininkų. Nurodyta perskaityti atitinkamuose nuostatuose, kaip į užsienį turi būti siunčiami agentai, ir perspėta, jog ateityje tai bus vertinama kaip valstybinės paslapties išdavimas¹⁰⁴. 1959 m. lapkričio 20 d. SSRS KGB pasienio kariuomenės vyriausiosios valdybos viršininkas gen. lt. Zirjanovas pasirašė tabelį, kuriame išvardijami skubūs ir neskubūs pranešimai aukštesniems organams. 3 paragrafas buvo toks: skubūs spec. pranešimai apie visas operacijas, vykdomas užsienyje – agentų verbavimą ir ryšių su agentais atkūrimą, savų agentų komandiruotę į užsienį, susitikimai su užsienyje dirbančiais agentais, jų pranešimų priėmimas¹⁰⁵. 1962 m. rašytame tokio pat tipo tabelyje tarp pranešimų, kuriuos reikia vadovybei skubiai perduoti, minimas ir toks: „Apie su-

imtus ir demaskuotus užsienio agentus, nepavykusį [agentų] persiuntimą ir kt. priemonės, vykdomas užsienyje“¹⁰⁶.

Minsko grupės vadovas gen. Kizancevas 1962 m. vasario 14 d. rašte konstatavo, kad pasienio būriai mažai gauna žvalgybinės informacijos apie užsienį, o jos gali gauti iš sovietinių laivų jūrininkų, sulaikytų užsienio šalių žvejų, užsienio jūrininkų ir kitų šaltinių¹⁰⁷.

1973 m. pirmojo ketvirčio agentūrinių-operatyvinių priemonių plane buvo du skyriai: I. Užsienis ir II. Kontržvalgyba. Pirmame plano punkte numatyta išleisti į plaukiojimą vieną agentą, agentą Algį „pakišti“ užsienio žvalgybai, per Klaipėdos kontrolės punktą surinkti duomenų apie užsienio jūrininkus turint tikslą juos užverbuoti. Tų pat metų trečiojo ketvirčio darbo plane užrašyta, kad reikia verbuoti Švedijos, Danijos, Norvegijos jūrininkus, o su Suomijos jūrininkais užmegzti „pasitikėjimo santykius“. Ketvirtojo ketvirčio planuose numatyta ieškoti kandidatų į agentus daugiausia tarp Švedijos ir VFR laivų jūrininkų¹⁰⁸ (išvardijami laivai, kurie, matyt, nuolat lankydavosi Klaipėdoje; Suomijos jūrininkų išskyrimas – tos šalies didelės priklausomybės nuo SSRS, vadinamosios finliandizacijos, padarinys; matyt, atsidėkodama už tai, kad suomiai rusams gražindavo asmenis, per jų šalį bandžiusius bėgti į Vakarus, ir apskritai vykdė prosovietiską politiką, KGB vadovybė nurodė suomių neverbuoti).

Aštuntojo–devintojo dešimtmečių žvalgybininkų dokumentuose vis dažniau minimi informacijos „užsienio šaltiniai“. Konkrečiai minimi trys tokie informacijos šaltiniai – jūrininkai. 1981 m. planuose numatyta ištirti dar tris tokius šaltinius. Su vadinamaisiais užsienio objektais būdavo susitinkama daugiausia konspiraciniuose butuose ir bute-salone. Viename iš 1979 m. planų rašoma: „Užverbuoti „F“ kaip buto-salono laikytoją, turint tikslą priimti užsienio objektus“. Tas salonas, matyt, pusiau legalus jūrininkų viešnamis, buvo spąstai per daug įsiliinksminusiems jūrininkams, kuriems reikėdavo pinigų tolesnėms linksmybėms ir moterims nu-

sipirkti. Į sovietinės žvalgybos tinklus paprastai įkliūdavo arba prosovietiskai, komunistiškai nusiteikę, arba prasigėrę, arba godūs jūrininkai. Būrio žvalgybos poskyrio 9 straipsnio lėšos būdavo skiriamos ne vien rubliais, bet ir užsienio valiuta, dalis žvalgybininkų mokėsi užsienio kalbų¹⁰⁹.

Kova su užsienio žvalgybomis. Apie tai, kaip užsienio žvalgybos bandė šnipinėti SSRS, rašoma šio straipsnio skyrelyje „Grėsmės“. Be abejo, užsienio valstybių, pirmiausia JAV, vyriausybėms labai rūpėjo sužinoti, kas vyksta už „geležinės uždangos“, kokius išbandymus Vakarams ruošia Rusija. Kadangi legalių informacijos šaltinių SSRS beveik nebuvo, Vakarams beliko žvalgyba, ypač elektroninė, kuri labai suklestėjo septintajame dešimtmetyje.

Viename iš 1961 m. agentūrinio-operatyvinio darbo planų rašoma, kad, agentūriniais duomenimis, anglų kompanijos „Elelermen Vilsov Lain“ laivuose yra įrengta pasiklausymo aparatūra. Sudarytas 8 paragrafų planas, kaip nustatyti tokius pasiklausymo aparatūrą turinčius laivus¹¹⁰.

Viename 1962 m. agentūrinių-operatyvinių priemonių plane rašoma, kad Primorsko rajone yra daug užsienio žvalgybą dominančių objektų, o Rytų Prūsiją gerai pažįsta buvę jos gyventojai. „Grėsmių“ skyrelyje išvardytus žvalgybinius laivus septintojo dešimtmečio pradžioje vis dažniau pradėjo keisti žvalgybiniai lėktuvai. Viename iš darbo priemonių planų minima, kad pasienio zonoje pasirodė amerikiečių lėktuvai „S-130“ ir „RB-47“¹¹¹.

1962 m. pažymoje apie 23-iojo PB darbą rašoma, jog iš Bornholmo salos, kur buvo NATO poligonas, pasieniu nuolat plaukioja 4 danų žvalgybiniai laivai, kurie žvalgo radiotechniškai ir vizualiai. Kasdien pasienyje skraido JAV „S-130“ – radiotechninės žvalgybos ir „RB-47“ – strateginės žvalgybos – lėktuvai¹¹².

1979 m. viename iš planų, be kitų skyrių, buvo ir skyrius apie spec. techninę žvalgybą – nurodoma iš operatyvinio punkto ieškoti Šve-

dijos radijo tinklų ilgųjų ir ultra trumpųjų bangų ruožuose nuo 9 iki 18 val., kasdien nuo 9 iki 18 val. klausytis iš Švedijos laivų siunčiamų radiogramų. Vėlesniame tų metų plane nurodoma klausytis ne tik radijo tinklų, bet ir Švedijos povandeninių ir kt. laivų perduodamų radiogramų. Viena 1980 m. plane nurodoma nustatyti, kaip veikia Švedijos žvejų laivų ir kranto apsaugos ryšiai, Švedijos kranto apsaugos ryšio linijos¹¹³. Taigi, matyt, nuo aštuntojo dešimtmečio 23-iojo PB žvalgybininkai specializavosi Švedijos kryptimi.

Provokacijos. Čekistai buvo provokacijų meistrai. Dauguma jų, būdami ne per daug protingi, sugebėjo gudriai regzti įvairias provokacijas. Instrukcijų, mokymų metu perduodamų provokacijų nuolat daugėjo. Ypač daug provokacijų buvo naudojama partizaninio karo metu, bet netrūko jų ir vėliau.

Pagrindinis pasieniečių tikslas buvo pasiekti, kad valstybės sieną saugotų ne tik jie, bet ir visi pasienyje gyvenantys žmonės. Šitai pasiekus siena nei iš vienos, nei iš kitos pusės iš tikrųjų taptų neįveikiama. Tokią žmonių paramą pamažu jie gavo naudodami provokacijas. Bandyta – ir gana sėkmingai – visus pasienio gyventojus paversti kone čekistais.

Kiek galima suprasti iš 23-iojo PB žvalgybininkų dokumentų ir žmonių pasakojimų, visiškai užblokuoti pajūrį nepavyko net pasitelkus vietos gyventojus, nes uoste ir kurortuose nuolat atsirasdavo naujų žmonių. Tuo tarpu Suvalkijos–Dzūkijos pasienyje su Lenkija, kurį saugojo 95-asis PB, vėliau dalį jo ir 16-asis PB, buvo pasiekta, kad apie bet kurį pasirodžiusį naują žmogų tuoj pat būdavo pranešama pasieniečiams ar milicijai. Dauguma ten buvusių kolūkių pirmininkų pavaduotojų, taip pat mokytojai ir kt. dirbo rezidentais; jie, naudodami įvairias ūkines bei politines spaudimo priemones per vykdomuosius komitetus, apylinkių tarybas ir ypač kolūkius, beveik visus iki 7 km nuo sienos ir net toliau gyvenančius žmones buvo paverbę uoliais skundikais. Skundė ne

vien agentai (šie – pirmiausia), bet ir apskritai visi žmonės. Tai buvo pasiekta ilgu ir kruopščiu darbu, žmones nuolat provokuojant, į pasienį retsykliais paleidžiant, čekistų terminija, „mokomuosius sienos pažeidėjus“.

Be abejo, pasieniečių provokacijos Sovietų Sąjungoje buvo naudojamos ir anksčiau, gal net ir prieš karą, tačiau Lietuvoje jos pradėtos naudoti tik 1955 m. ir iš pradžių labai nedrąsiai. Matyt, pokario lietuvių kitoniškumas vertė abejoti provokacijų veiksmingumu ir tikslingumu, bet Lietuvai vis labiau sovietėjant buvo įsibrausinta ir provokacijos naudotos nuolat, tikrinant ne tik vietos gyventojų, bet ir pasieniečių karių budrumą.

Pirmą kartą provokacijos paminėtos 1955 m. sausio 24 d. KGB Klaipėdos valdybos 2-ojo skyriaus viršininko mjr. Suchopudskio ir 23-iojo PB 2-ojo poskyrio viršininko pplk. Jermolajevio sudarytame ir LSSR KGB prie MT pirmininko pavaduotojo Jakovo Sinicino patvirtintame agentūrinių-operatyvinių priemonių plane, kurio 3-iajame punkte numatyta į pasienį nusiųsti agentą provokaciniais tikslais. Tuo tarpu lydraštyje, iš LSSR KGB nusiųstame 23-iojo PB viršininkui, rašoma, kad 3-ią punktą vykdyti KGB nerekomenduoja¹¹⁴.

Tačiau jau tų metų vasarą apygardos valdybai į Rygą pranešta, jog patikrinus 3-iosios ir 4-osios užkardų saugomas vietas (t. y. tas, kurios buvo Kretingos rajone) įsitikinta, kad pasienio ir ypač tolesnių gyvenviečių gyventojai nereaguoja į svetimo žmogaus pasirodymą. Numatyta suaktyvinti agentus, patikimus asmenis ir paramos brigadų veiklą bei išjudinti visus vietinius žmones. Vienam gyventojui už milicijos įgaliotinio perspėjimą apie dviejų nepažįstamų žmonių pasirodymą išmokėta 100 rb premija.

Tas patikrinimas buvo suplanuotas 1956 m. rugsėjo 6 d. Pagal planą du operatyvininkai iš Darbėnų pėsčiomis turėjo nukeliauti į Palangą, pakeliui klausinėdami, kartais užduodami ir provokuojančių klausimų – kur yra prieplaukos, ar jos saugomos ir t. t. Keliaudami jie turėjo užei-

ti pas žmones, taip pat ir pas milicijos įgaliotinius. Kpt. Rezakovas plačiai dėstė, kaip jam su KGB operatyvininku Sadikausku sekėsi. Vienas rusiškai, kitas lietuviškai daug žmonių klausinėjo, kur veda tas ar kitas kelias, kada važiuoja traukiniai, kas yra kaimynai ir t. t. Visi sutiktieji noriai ir atvirai bendravo. Vienas (jau minėtas, gavęs 100 rb) iš daugumos sutiktųjų apie juos pranešė ir tada Šventojoje juos tikrino milicijos įgaliotinis, o vėliau suėmė pasieniečiai. Tas vienintelis paskundęs buvo Užkulnio kaimo gyventojas N. Kovalis. Dar viename pranešime į Rygą apie tą patikrinimą rašyta, jog į agentų ir patikimų asmenų butus nebuvo užėita. Kiti žmonės į „nežinomų žmonių pasirodymą nereaguoja, apie tai nepraneša MVD–MGB organams ir pasienio kariuomenei. Perspėti geležinkelininkai, kad turėtų būti akylūs ir pranešinėti apie svetimų žmonių pasirodymą“¹¹⁵.

Po savaitės vietinių žmonių noras skusti ir padėti okupantų struktūroms buvo patikrintas Klaipėdos rajone. Vyr. ltn. Solovjovas keliavo nuo Vidmantų iki Girulių per Kalotę, Karklininkus ir kt. gyvenvietes, klausinėdamas apie žvejus, kolūkius, geležinkelius ir pan. Jis užeidavo į parduotuves, geležinkelio stotis ir kitur. Niekas jo nesulaikė¹¹⁶.

Matyt, būrio žvalgybininkus aktyviai imtis tų provokuojančių patikrinimų paskatino tai, kad liepos 13 d. po būrio valdas vaikščiojo valdybos operatyvininkas leitenantas iš Rygos; jis nukeliavo iš Kretingos į Palangą, o iš ten su persėdimais – į Klaipėdą. Keliaudamas bendravo su pakeliui sutiktais žmonėmis, vis klausinėjo. Grįžęs parašė 7 puslapių pranešimą. Ant pranešimo yra 23-iojo PB 2-ojo poskyrio viršininko pplk. Jermolajevo rezoliucija, kurioje nurodoma pervažiuoti leitenanto nueitu keliu ir, susitikus su visais jo pranešime minimais žmonėmis, perspėti juos, kad jie buvo nebudrūs, nepranešė milicijai, KGB ar pasieniečiams. Tą maršrutą įveikę du operatyvininkai dar tikrino, ar žvalgybininkas tiksliai nukeliautą maršrutą aprašė (jo pranešime nurodyti nuotoliai, kryptys, apibūdinti pastatai ir žmonių išvaizda, ką

žmonės darė, ką kalbėjo ir t. t.). Atskirai buvo patikrinti pasieniečiai ir milicininkai, kurie galėjo susidurti ar susidūrė su einančiu operatyvininku. 1956 m. spalio mėn. plane jau numatyta provokaciniais tikslais siųsti ne operatyvininkus, o agentus. Du agentai turėjo patikrinti, kaip dieną ir naktį galima važiuoti autobusu Klaipėda–Liepoja, o trys agentai – kaip įvairiu paros metu galima atvykti į neriją¹¹⁷.

Nuo 1956 m. vidurio tokio tipo provokacijos buvo nuolat naudojamos, jas vykdyti numatyta visuose žvalgybininkų planuose. Apygardos vis primindavo, kad tokį darbą būtina dirbti, pačios tikrindavo atskirų būrių saugomų ruožų patikimumą. Tačiau Lietuvos žmonės dar kurį laiką toms provokacijoms ne itin noriai pasiduo-davo. Kai 1959 m. gegužės mėn. Vakarų apygardos vadovybė 16-ojo PB saugomame ruože Lazdijų–Seinų ir Gardino–Balstogės kryptimi paleido po „pažeidėją“, tai pastarąją kryptimi „pažeidėjas“ nuėjo tik 800 m ir buvo sulaikytas, o pirmąją kryptimi nuėjo iki sienos, šiek tiek paėjo pasieniu, praėjo užkardą ir grįžo į Kauną. Abu turėjo aiškiai suklastotus dokumentus. Nurodyta „pažeidėjus“ dažnai siųsti su tokio-mis provokacinėmis užduotimis. Truputį vėliau valdyba vėl pranešė, kad buvo tikrintas budrumas 95-ojo PB ir 86-ojo PB ruožuose, konstatuota, kad vietos gyventojai – valgyklų darbuotojai, vairuotojai, konduktoriai ir kt. – silpnai reagavo į „pažeidėjų“ pasirodymus¹¹⁸.

Septintojo dešimtmečio pradžioje tokias provokacijas 23-iasis PB pradėjo taikyti ir prieš pasieniečius kontrolierius; viename iš planų numatyta „pažeidėją“ pasiųsti į laivą¹¹⁹.

Iš kitokio tipo provokacijų minėtinas bandymas 1956 m. Giruliuose įrengti tiek sieną perėjusiems iš Vakarų asmenims, tiek norintiems pabėgti iš SSRS butą-gaudyklę, jam parenkant atitinkamą legendą. Tačiau, matyt, planuoto buto Giruliuose nepavyko įrengti ir jis buvo įrengtas Klaipėdos rajono Šaipių kaime; jo laikytoju buvo, čekistų akimis žiūrint, itin pagirtinų savybių vokiečių agentas Martynas¹²⁰. Kaip tas butas-gaudyklė veikė, duomenų rasti nepavyko.

Įvairių represinių struktūrų darbo koordinavimas. Kaip minėta, 23-iojo PB darbo sudėtingumą lėmė įvairios aplinkybės: Klaipėdos uoste ir pajūrio kurorte be perstojo keitėsi žmonės, atplaukdavo nemažai užsienio šalių laivų; toje pačioje teritorijoje buvo daug tą patį darbą dirbančių represinių struktūrų – KGB teritoriniai organai (Kretingos, Klaipėdos rajono ir miesto, Primorsko rajono, vėliau – ir Skuodo bei Šilutės rajonų KGB skyriai), KGB Lietuvos jūrų baseino skyrius, KGB geležinkelių skyrius, kariuomenės dalinių KGB ypatingieji skyriai. Visų jų darbo koordinavimas šiek tiek supaprastėjo, kai 1957 m. balandį pasienio kariuomenė iš MVD pavaldumo buvo perduota KGB pavaldumui, o nuo 1960 m. pačius pasieniečius karius pradėjo sekti pasienio būrių kontržvalgybininkai. Darbų koordinavimui, net koordinavimo planų sudarymui buvo sugaištama daug laiko, bet toks darbas atitiko sovietinių slaptųjų tarnybų darbo principus, kai viena žinyba kontroliuodavo ir sekdamas kitą.

Bendrų planų tarp įvairių represinių žinybų buvo sudaryta daug, paminėsime tik kai kuriuos. 1955 m. vasarą kartu su MVD ir KGB Kretingos rajono skyriais sudarytuose 17 ir 15 lapų planuose plačiai išvardijamos grėsmės, o pabaigoje numatoma, kaip veikti, jei vėl bus bandoma tame pajūrio ruože išlaipinti užsienio žvalgus. Tuo atveju numatyta sudaryti 10 paieškų grupių, nurodytos kiekvienos iš jų veikimo ribos, kas joms vadovauja, kokiomis jėgomis disponuoja, kaip tarp savęs palaiko ryšį, kaip bendradarbiauja ir t. t. Toliau nurodyta, ką 23-iasis PB turi daryti savo karių, operatyvininkų, agentų ir patikimų asmenų jėgomis (tuo metu Šventosios–Palangos ruože būrys turėjo 9 agentus, 14 patikimų asmenų, o KGB – 76 agentus ir 8 patikimus asmenis)¹²¹. Netrukus buvo sudarytas analogiškas planas, kuriame numatyta, kaip sutartinai veikti prireikus Klaipėdos rajone, o dar truputį vėliau – ir kaip veikti Kaliningrado srityje.

Pabaltijo apygarda 1955 m. pabaigoje nurodė, koks turi būti sudaromas planas, jei bū-

tų išlaipinti užsienio žvalgai. Be savų jėgų, nurodyta per KGB ypatinguosius skyrius mobilizuoti visas rajone esančias karines pajėgas, taip pat sovietinę armiją. Netrukus buvo sudarytas planas, kuriame išvardyta, su kuriais ir kiek įtariamųjų gyventojų („turinčių išdaviškiškų užmačių“) dirba būrio žvalgybininkai, KGB jūrų skyrius ir Klaipėdos KGB įgaliotinis. Pirmasis ir antrasis „šefavo“ po 5 įtariamuosius, trečiasis – 4¹²².

Planuose daug dėmesio skiriama darbų koordinavimui su kaimyniniais būriais – 8-uoju PB šiaurėje ir 95-uoju PB pietuose, numatyta, kaip kontroliuoti transporto arterijas, kad jomis negalėtų pasinaudoti tiek norintys pabėgti iš SSRS, tiek į ją atvykstantys asmenys. Ypač daug dėmesio skiriama geležinkeliams. 1956 m. sudarytame 11 lapų plane numatyta, kaip neleisti jais pasinaudoti norintiesiems pabėgti. Netrukus po to sudarytas planas, kaip sulaukyti asmenis, bandančius pabėgti geležinkeliu ir jūra. Suskaičiuoti tuose ruožuose turimi agentai, konstatuojama, kad KGB Klaipėdos uoste turi 26 agentus, KGB geležinkelių poskyris Klaipėdos stotyje – 4, Girulių–Klaipėdos geležinkelio ruože – 15, o pasieniečiai tame ruože – 6 agentus ir 6 patikimus asmenis¹²³.

Uostas taip pat buvo ta vieta, kur suėjo daugelio slaptųjų tarnybų veiklos barai. 1957 m. prekybos uoste KGB Lietuvos jūrų baseino skyrius turėjo 44 agentus, 23-iasis PB – 9, KGB geležinkelių poskyris – 3. LSSR KGB vadovybė nurodė uoste jūrų baseino skyriui užverbuoti dar 11 agentų, būriui – 9, geležinkelio poskyriui – 2 agentus¹²⁴. Iš viso sienos apsaugai Lietuvoje 1959 m. 23-iojo PB ruože buvo naudojami 393 agentai, 8 rezidentai ir 127 patikimi asmenys. Iš jų KGB Kretingos skyrius turėjo 83 agentus, KGB Klaipėdos miesto skyrius – 59, 23-iasis PB – 99, KGB jūrų skyrius – 115, Klaipėdos geležinkelio stoties įgaliotinis – 37. Vakarų apygardos 2-ojo skyriaus, KGB jūrų skyriaus, LSSR KGB 2-ojo skyriaus, 23-iojo PB bei KGB teritorinių organų kontržvalgybinio darbo patikrinimo išvadose rašoma, kad nors

turėta tiek agentų, kai kuriose vietovėse agentų veikla pernelyg silpna, ypač Karklininkuose, Kunigiškiuose, geležinkelio stotyje, taip pat kai kuriose žvejų grandyse – antai „Pajūrio“ žvejų artelės 17-ojoje grandyje tuo metu išvis nebuvo agento¹²⁵.

Neretai koordinavimo darbų imdavosi ir LSSR KGB vadovybė. 1956 m. lapkričio 26 d. LSSR KGB pirmininkas gen. lttn. K. Liaudis ir vidaus reikalų ministras Alfonsas Gailevičius pasirašė 12 lapų planą, kaip turi būti saugoma siena 23-iojo PB ruože. Jame rašoma, kad labiausiai pažeidžiama vieta – Karklininkai–Šaipiai, nes kitur – poligonai, šaudyklos bei karinės dalies Nr. 3445 miestelis. Tas vietas saugančių 5-osios ir 6-osios užkardų ruožuose KGB tuo metu turėjo 7 agentus ir 9 patikimus asmenis; 3 agentus ir 2 patikimus asmenis turėjo pasieniečiai. Nurodyta KGB ir pasieniečiams tame ruože užverbuoti dar 13 agentų¹²⁶. 1956 m. rudenį LSSR KGB nutarimu šnipams gaudyti Klaipėdoje įsteigtas štabas, kuriam vadovauti paskirtas KGB Klaipėdos miesto įgaliotinio pavaduotojas pplk. Grigorjevas. 1960 m. tam darbui vykdyti sudarytas naujas planas; Klaipėdos mieste ir rajone, Skuodo, Kretingos, Šilutės rajonuose veikti sudarytas štabas, vadovaujamas KGB įgaliotinio Klaipėdai ir Lietuvos jūrų baseinui pplk. Terechovo. Sudaryta 16 operatyvinių kariuomenės grupių, kurių kiekvienoje turėjo veikti po 2 operatyvininkus ir 10 kareivių. Kareiviai turėjo būti imami iš trijų karinių dalių (vienas iš jų – jūrininkų) bei 4 radiotechnikos postų – 266-ojo, 270-ojo, 272-ojo ir 274-ojo. Keliais mėnesiais anksčiau sudarytame plane, kaip turi būti ieškoma sienos pažeidėjų ir kaip juos sugauti, patvirtintame LSSR KGB pirmininko Alfonso Randakevičiaus, numatyta sudaryti 12 operatyvinių grupių bei kontrolės punktus kelių sankryžose (juose turėjo budėti milicininkai). Palangos oro uoste dislokuotas 237-osios naikintojų aviacijos divizijos 935-asis pulkas, ginkluotas Mig-17, turėjo sudaryti 4 kariuomenės grupes po 24 jūrininkus kiekvienoje mškam šukuoti ir blokuoti¹²⁷.

8-ojo PB ir 23-iojo PB blokuojamų sienų sandūros vietų apsaugai 1960 m. sudarytame 12 paragrafų plane numatyta latvių pusėje įsteigti 5, o lietuvių – 3 (Senosios Impilties, Darbėnų, Būtingės) operatyvinius postus, kuriuose dirbtų 1–2 operatyvininkai ir 2–3 vietos gyventojai – SSKP ir VLKJS nariai. Tų postų tikslas buvo įtraukti gyventojus į sienos pažeidėjų paiešką, išsiųsti į maršrutus motociklininkus ir dviratininkus, priimti gyventojų signalus, vykdyti filtraciją ir kt.¹²⁸

IŠVADOS

1. Sovietiniai pasieniečiai, būdami čekistinės kariuomenės dalimi, buvo pagrindinė karinė jėga, kuri Sovietų Sąjungą komunistų partijos valia atskyrė nuo likusio pasaulio „geležine uždanga“. Tos karinės jėgos dalis – 23-iasis pasienio būrys – visą sovietinį laikotarpį nuo 1945 m. vasario mėn. blokavo Lietuvos pajūrį (visą laiką – ir Karaliaučiaus krašto pajūrį bei kurį laiką – dalelę Latvijos pajūrio, iš viso apie 250 km).

2. Būrys mus dominančiu laikotarpiu iki 1957 m. priklausė MVD, nuo tų metų – KGB; jo tiesioginiais viršininkais buvo vos ne kasmet besikeičiančios apygardos su centrais Rygoje, Minske, Leningrade. Būrio darbo sudėtingumą lėmė tai, kad jo saugomas pasienio ruožas buvo labai judrus – jame buvo Klaipėdos, Kaliningrado uostai, Palangos ir kiti kurortai (iki 1960 m. pasieniečiams priklausė uostų kontrolės punktai, kuriuose būdavo tikrinami išlipantys iš laivų ir į juos įlipantys asmenys, nuo tų metų šių punktų kontrolė buvo perduota KGB) bei tai, kad pasienio ruože veikė įvairių sovietinių slaptųjų tarnybų struktūros – be vadinamųjų teritorinių KGB organų (Klaipėdos miesto ir rajono, Kretingos rajono, vėliau ir Skuodo bei Šilutės rajonų KGB skyrių), darbus dar reikėjo koordinuoti su KGB Lietuvos jūrų baseino skyriumi, KGB geležinkelių poskyriu bei įvairių karinių dalių KGB ypatingaisiais skyriais.

3. Būrys, kaip ir visi sovietiniai pasieniečiai, kovojo ne tik su tikromis grėsmėmis – kontra-banda, užsienio žvalgų išlaipinimu ir kt., bet dar daugiau – su sovietinės sistemos sukeltomis. Didžiausia grėsmė pasieniečiams buvo norintys pabėgti iš Sovietų Sąjungos asmenys. Kiekvienas žmogus, kuris agentams girdint buvo pareiškęs tokį norą, būdavo užregistruojamas ir kurios nors KGB žinybos nuolat sekamas. Vienas iš būdų atgrasinti nuo noro pabėgti buvo uždarymas į psichiatrijos ligoninę. Nuolat buvo sekami tūkstančiai pasienio zonos gyventojų, kurie turėjo giminių užsienyje, su jais susirašinėjo, buvo lankęsi užsienyje, taip pat norintys emigruoti į Vokietiją ir kt. Ypač buvo sekami buvę politiniai kaliniai.

4. Plintant radiotechninei ir kitai aukštų technologijų žvalgybai, pasienio zonoje pradėjus skraidyti JAV žvalgybos lėktuvams, pasieniečiai gal ir jautė savo darbo beprasmiškumą, bet iki pat Sovietų Sąjungos suirimo buvo ištikimi savo veiklos principams.

5. Pasieniečių žvalgybos 2-asis poskyris veikė ne tik pasienio ruože, bet ir 10–20 km pločio pasienio juostoje, kurioje galiojo pasienio režimas. Vos ne tikrais čekistais, įtariai besidairančiais, įtarinėjančiais visus, pasieniečiai bandė (ir iš dalies jiems tai pavyko) paversti visus toje juostoje gyvenančius žmones. Tai buvo pasiekta nuolat žmones provokuojant, į pasienio zoną leidžiant tariamus pažeidėjus. Neskubėję pranešti apie nepažįstamo žmogaus pasirodymą būdavo perspėjami, jiems tarnyboje daromas spaudimas, o skundikai apdovanojami.

6. Būrio 2-ojo poskyrio darbo pagrindas – agentų tinklo sukūrimas tarp pasienio zonos

gyventojų (nuo 1960 m. jiems iš KGB ypatingųjų skyrių buvo perduotas ir karių pasieniečių agentūrinis aptarnavimas). Išskyrus trumpą 1954–1955 m. laikotarpį po J. Stalino mirties, kai buvo raginama mažinti agentų skaičių ir didinti patikimų asmenų skaičių, visą laiką agentų skaičius buvo didinamas, bandoma gerinti jų darbo kokybę. 1959 m. Lietuvos pajūrį, be pasieniečių ir operatyvininkų iš įvairių čekistinių struktūrų, saugojo apie 400 agentų ir apie 130 patikimų asmenų, iš jų pasieniečiai turėjo apie 100 agentų. Vėliau agentų skaičius dar padidėjo. Šeštajame dešimtmetyje būrio agentams ir kitoms operatyvinėms išlaidoms padengti per metus būdavo išleidžiama nuo 25 iki 45 tūkst. rb. Be agentų ir patikimų asmenų, pasieniečiams padėti buvo pasitelktos pasieniečių rėmimo brigados ir grupės bei sovietinis partinis aktyvas.

7. Nesitenkindami vien agentais ir pasitelktais pasienio gyventojais, sovietai pasieniui užblokuoti ėmėsi dar veiksmingesnių priemonių – šeštojo dešimtmečio pirmoje pusėje baigta iškeldinti Girulių–Palangos pajūrio ruožo vietos gyventojus, tame ruože įkurdintos įvairios karinės dalys. Nuo to laiko būrio operatyvininkams didžiausią rūpestį kėlė Palangos–Šventosios ruožas, kuriame 1949–1950 m. anglai buvo išlaipinę tris pabaltiečių žvalgų grupes.

8. Nuo septintojo dešimtmečio 23-iojo būrio operatyvininkai, iki tol verbavę vien pasienio zonos vietinius gyventojus, pradėjo verbuoti ir užsieniečius, daugiausia jūrininkus; tam daugiausia naudotas vadinamasis butas-salonas. Būrys, matyt, specializavosi verbuoti Švedijos piliečius.

Nuorodos

¹ Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo planai, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1, ap. 24, b. 4.

² Štabo agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 9, l. 89, 166.

³ J. Starkauskas, *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais*, p. 200.

⁴ *Лубянка – ВЧК*, Москва, 1997, с. 134.

⁵ Šią lentelę sudarė vyresnysis archyvistas Geistys Gečiauskas, ji yra 24 apyrašo pratarmėje.

⁶ 23-iojo PB 1-ojo skyriaus ataskaitos, LYA, f. 1, ap. 24, b. 1, l. 17.

- ⁷ Ibid., l. 25.
- ⁸ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 3, l. 52.
- ⁹ Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo užduotys, *ibid.*, b. 4, l. 305.
- ¹⁰ Štabo agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 9, l. 160.
- ¹¹ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 28, l. 49.
- ¹² Agentūrinio-operatyvinio darbo priemonių planai, *ibid.*, b. 13, l. 82.
- ¹³ 23-iojo PB 1-ojo skyriaus ataskaitos, *ibid.*, b. 1, l. 24.
- ¹⁴ Ibid., l. 51–59.
- ¹⁵ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 3, l. 20.
- ¹⁶ Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 4, l. 349–352.
- ¹⁷ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 128.
- ¹⁸ Štabo agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 9, l. 53, 143.
- ¹⁹ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, operatyvinės užduotys ir ataskaitos, *ibid.*, b. 7, l. 127–128.
- ²⁰ Ibid., l. 174.
- ²¹ Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 5, l. 58.
- ²² Ibid., l. 102.
- ²³ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 29.
- ²⁴ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, operatyvinės užduotys ir ataskaitos, *ibid.*, b. 7, l. 66–68.
- ²⁵ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 54.
- ²⁶ Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 4, l. 240–250, 273–280.
- ²⁷ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 228.
- ²⁸ Agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 17, l. 40.
- ²⁹ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 124.
- ³⁰ Planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 8, l. 7–9.
- ³¹ Agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 17, l. 42.
- ³² Štabo agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 9, l. 1–2, 3–14.
- ³³ Ibid., l. 53, 72–78, 160.
- ³⁴ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 12, l. 9.
- ³⁵ Agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 17, l. 40.
- ³⁶ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai ir ataskaitos, *ibid.*, b. 19, l. 191–196.
- ³⁷ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 29, l. 118–119.
- ³⁸ Ibid., l. 271, 264.
- ³⁹ Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 5, l. 44.
- ⁴⁰ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 21.
- ⁴¹ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 3, l. 91.
- ⁴² Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 29, l. 7.
- ⁴³ Ibid., l. 118.
- ⁴⁴ Agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 17, l. 2.
- ⁴⁵ Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 4, 67–69.
- ⁴⁶ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 26, l. 13, 122.
- ⁴⁷ Agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 28, l. 88.
- ⁴⁸ Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 5, l. 91.
- ⁴⁹ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 23.
- ⁵⁰ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, b. 29, l. 162.
- ⁵¹ Būrio 1-ojo skyriaus ataskaitos, *ibid.*, b. 1, l. 13, 17.
- ⁵² Ibid., l. 82.
- ⁵³ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 3, l. 10.
- ⁵⁴ Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 4, l. 190.
- ⁵⁵ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 144.
- ⁵⁶ Planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 8, l. 98, 124.
- ⁵⁷ Štabo agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 9, l. 82–83.
- ⁵⁸ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, operatyvinės užduotys ir ataskaitos, *ibid.*, b. 7, l. 16.
- ⁵⁹ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai ir ataskaitos, *ibid.*, b. 19, l. 55.
- ⁶⁰ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 26, l. 46.
- ⁶¹ Ibid., l. 2, 116.
- ⁶² Agentūrinio-operatyvinio darbo priemonių planai, *ibid.*, b. 27, l. 1–3; b. 28, l. 28.
- ⁶³ Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 4, l. 42–55.

- ⁶⁴ Ibid., l. 152–156.
- ⁶⁵ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, operatyvinės užduotys ir ataskaitos, *ibid.*, b. 7, l. 147.
- ⁶⁶ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 16, l. 70.
- ⁶⁷ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, operatyvinės užduotys ir ataskaitos, *ibid.*, b. 7, l. 284–285.
- ⁶⁸ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 10, l. 34, 33.
- ⁶⁹ Būrio 1-ojo skyriaus ataskaitos, *ibid.*, b. 1, l. 4–5, 39–40.
- ⁷⁰ Sunaikintų dokumentų aktai, *ibid.*, b. 2, l. 4–9.
- ⁷¹ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 3, l. 3–5.
- ⁷² Ibid., l. 42, 62.
- ⁷³ Ibid., l. 65.
- ⁷⁴ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 12, l. 9, 90–94.
- ⁷⁵ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 8, 65.
- ⁷⁶ Ibid., l. 239–240.
- ⁷⁷ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, operatyvinės užduotys ir ataskaitos, *ibid.*, b. 7, l. 89.
- ⁷⁸ Planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 8, l. 159–162.
- ⁷⁹ Ibid., l. 338.
- ⁸⁰ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 10, l. 14.
- ⁸¹ Agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 10, l. 27, 61.
- ⁸² Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 3, l. 20–22.
- ⁸³ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 147.
- ⁸⁴ Planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 8, l. 317–337.
- ⁸⁵ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai ir ataskaitos, *ibid.*, b. 19, l. 4–5.
- ⁸⁶ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 26, l. 57.
- ⁸⁷ Ibid., b. 3, l. 12, 43, 44.
- ⁸⁸ Ibid., l. 50–51; agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 28, l. 75.
- ⁸⁹ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 3, l. 81–82, 88.
- ⁹⁰ Ibid., l. 110–111.
- ⁹¹ Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 5, l. 94–99, 102.
- ⁹² Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 61–76.
- ⁹³ Planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 8, l. 258.
- ⁹⁴ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 16, l. 13.
- ⁹⁵ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 29, l. 111.
- ⁹⁶ Ibid., b. 18, l. 6.
- ⁹⁷ Agentūrinio-operatyvinio darbo priemonių planai, *ibid.*, b. 27, l. 7.
- ⁹⁸ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 26, l. 56, 64.
- ⁹⁹ Agentūrinio-operatyvinio darbo priemonių planai, *ibid.*, b. 27, l. 73.
- ¹⁰⁰ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 7, 8, 56.
- ¹⁰¹ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 3, l. 45, 47–48.
- ¹⁰² Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 5, l. 80–83.
- ¹⁰³ Karinės kontržvalgybos kontržvalgybinės suvestinės, *ibid.*, b. 25, l. 2, 20, 34, 40–41, 52.
- ¹⁰⁴ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 3, l. 49.
- ¹⁰⁵ Ibid., b. 12, l. 125–127.
- ¹⁰⁶ Ibid., b. 26, l. 141.
- ¹⁰⁷ Ibid., l. 6.
- ¹⁰⁸ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, b. 29, l. 1–4, 53, 66.
- ¹⁰⁹ Ibid., l. 227, 161, 153.
- ¹¹⁰ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai ir ataskaitos, *ibid.*, b. 19, l. 10–13.
- ¹¹¹ Agentūrinio-operatyvinio darbo priemonių planai, *ibid.*, b. 27, l. 7.
- ¹¹² Agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 28, l. 61.
- ¹¹³ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 29, l. 153, 162, 194.
- ¹¹⁴ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 26–35.
- ¹¹⁵ Ibid., l. 170–173, 175–176.
- ¹¹⁶ Ibid., l. 175–176.
- ¹¹⁷ Ibid., l. 81–86, 191.
- ¹¹⁸ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 12, l. 62–65, 106–107.
- ¹¹⁹ Agentūrinio-operatyvinio darbo priemonių planai, *ibid.*, b. 13, l. 112.
- ¹²⁰ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 34, 226.
- ¹²¹ Ataskaitos, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo planai, *ibid.*, b. 4, l. 246–256, 280–287.
- ¹²² Ibid., b. 5, l. 80–83, 86.
- ¹²³ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 38–48, 54.

¹²⁴ Agentūrinio-operatyvinio darbo planai, operatyvinės užduotys ir ataskaitos, *ibid.*, b. 7, l. 169.

¹²⁵ Vadovybės nurodymai agentūriniam-operatyviniam darbui, *ibid.*, b. 2, l. 84–94.

¹²⁶ Būrio planai, operatyvinės užduotys ir agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, *ibid.*, b. 6, l. 215–226.

¹²⁷ Agentūrinio-operatyvinio darbo priemonių planai, *ibid.*, b. 13, l. 33–45, 72, 78.

¹²⁸ *Ibid.*, l. 16.

Gauta 2002 07 02

Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Juozas Starkauskas

ACTIVITIES OF THE 23rd FRONTIER SQUAD OF INTELLIGENCERS ON BLOCKING THE COASTAL ZONE IN LITHUANIA IN 1954–1958

Summary

With reference to a moderate fond of thirty files stored in the Special Archives of Lithuania, the article describes activities of the 2nd intelligence division of the SSRS KGB frontier troops' 23rd frontier squad, in part and of the entire squad. Since February 1945 up until the collapse of the Soviet Union this squad blocked the coast of Lithuania and the Kaliningrad region (former Eastern Prussians) (for some time also a part of the Latvian coast), and a small range of the land board between Kaliningrad region and Poland, all in all about 250 km.

Activities of the frontier squads got complicated due to the ports where more foreign ships would come each time, as well as due to numerous visitors in the sea resorts, the most famous of which was Palanga. One more issue of concern was Klaipėda land which had been occupied by the Hitler's Germany just before the war in 1939 and where a part of citizens were of German origin, but did not manage to move westwards during the war. This part of citizenry considered themselves as Lithuanians and was positive that they would not manage to get along with the Soviet regime, so they put many efforts to leave westwards or at least to the eastern Germany. Hundreds of them corresponded with their relatives living abroad. In 1955, hundreds of former political prisoners and deportees started returning home. All they became the objects of supervision by the KGB structures, frontier intelligences, and were considered to be potential state enemies. Mostly supervised were those who had one or another way expressed their will to flee the Soviet Union (the number of such people at the frontier ranged from 20 to 50 at different time).

The squad intelligencers (from 8 to 13 of them from time to time) would collect the intelligence or counterespionage data with the assistance of frontier pike heads who would normally work with several agents and few reliable persons (each operational intelligencer worked with 10 agents on average, and was responsible for a certain frontier sector (1–5 pikes) and its rear, which stretched 10–20 km deep into the country and where a certain frontier zone regime did ran). From 1960 on, the frontier intelligencers were also ordered to supervise the frontier soldiers.

The Soviet frontier soldiers were assigned not only to prevent undesirable people and things (foreign intelligencers, drugs, smuggling etc.) from entering the country, but also and most importantly to see that nobody and nothing would leave the territory of the country. In the structure of the "iron wall", the frontier army was the main force. People attempting to flee the country would often be sentenced to imprisonment and sometimes confined in psychiatric clinics.

Attempting to block the coastal zone entirely, all the borderlines, observation and searchlight posts, radio locators, cutters, planes, etc were constantly checked. This inspection was assigned not only to the frontier soldiers, but also to the purposefully recruited agents. On the Lithuanian coastal zone, there were more than 400 recruited agents about 100 of whom belonged to the frontier army (others belonged to other KGB structures). Strategic squads were also assisted by about the same number of people from the frontier support brigades, Soviet partisans, and reliable persons. Moreover, it was attempted to move the local people out of the frontier territory. This was done in the territory Giruliai–Palanga when the military sectors had been established there. A lot was done to turn local people to informers. Assumed borderline trespassers were often sent to the frontier territory to provoke the local people. Some time later, these attempts finally gave results: custom inhabitants were no worse informers than agents were.

The biggest object of concern to the frontier army was the Palanga–Šventoji territory, which according to the army was least secured. They were even more suspicious since in 1949–1950 the English had unshipped three groups of Baltic intelligencers, altogether 12 people. Almost all except for one were arrested after a famous Russian intelligencer Kim Philby had betrayed them. Having started to apply modern technologies in the work of intelligentsia, the work of the Soviet frontier army became meaningless, especially in regard to the Americans, however they remained devoted to the KGB principles to the utmost.

From the sixties up, the frontier soldiers started recruiting even foreigners, mostly seamen. The 23rd frontier squad was accountable for recruiting people from Sweden.